

EVOLUȚIA CONCEPȚIEI LITERARE A LUI G. BOGDAN-DUICĂ ¹⁾

Pentru cea mai mare parte dintre cei inițiați în vieța culturală a poporului român, Bogdan-Duică se înfățișează ca imaginea desăvârșită a istoricului literar. Și într'adevăr, istoria literară este îndreptățită să reclame pentru ea capitolul cel mai rezistent din activitatea regretatului profesor. Inzestrat însă cu un spirit de o rară curiozitate în materie de idei și cu un temperament în permanentă frământare, Bogdan-Duică se oferă ochilor cercetătorului în fațete polimorfe. Ziaristul care lupta cu energie pentru drepturile poporului său și sfărâma cu o ironie masivă veleitățile imperiale ale dușmanului, punea la contribuție cunoștințele sale adânci de date și de fapte ²⁾ și,

¹⁾ Lecție de deschidere a cursului de Istoria literaturii române moderne, ținută la Facultatea de Litere din Cluj în Noemvrie 1936.

²⁾ Vezi în primul rând mărturisirile din articolul *Pentru cetitorii mei*, publicat în *Națiunea*, 1927, nr. 70: « Eu scriu politică cam de pe când eram în clasa VII-VIII de liceu. Începusem la *Gazeta* (cu mărunțișuri) ». Ajuns la *Tribuna*, se socotește « deja un istoric. Vedeam istoricește. Istorismul meu era și politic » (*ibid.*). Aceasta sub influența profesorului Ottokar Lorenz și a lui Ranke (*ibid.* ; asupra lui Ottokar Lorenz revine Bogdan-Duică și într'un studiu manuscris despre organizarea învățământului universitar, studiu ce ne-a fost pus la dispoziție cu toată bunăvoința de d-l Virgil Bogdan, fapt pentru care îi exprimăm viile noastre mulțumiri). Asupra aceleiași chestiuni v. și *Discuții literare*. — Ioan Slavici, *Amintiri*, în *Societatea de mâine*, II, p. 61. — Un instrument util pentru cercetarea activității lui Bogdan-Duică îl constituie bibliografia operelor sale, alcătuită de I. Breazu și I. Crăciun și publicată în broșura *In memoria lui G. Bogdan-Duică*, Cluj, tip. Cartea Românească, 1935. Ea ar trebui însă completată cu articolele politice ale scriitorului, iar capitolul cuprinzând articolele de istorie și teorie literară se impune să fie revizuit pe baza colecțiilor de ziare și reviste din Biblioteca Academiei Române,

dintr'o informație de amănunt, pe care o urmărea în toate relațiile sale ascendente, el avea îndrăzneala să se ridice la formularea unei caracterizări ce căuta să cuprindă, în generalitatea ei, firea unui întreg popor ¹).

Lupta dusă de ziarist era completată însă în mod stăruitor de aceea a lucrătorului harnic în domeniul literaturii. Tânărul care, către sfârșitul studiilor secundare, se manifesta în public cu traduceri și

cu mult mai complete decât acelea pe care autorii le-au avut la îndemână. Operația ar fi ușurată în mare măsură de faptul că unele articole, pe care Bogdan-Duică le-a publicat în diverse ziare fără să le semneze, au fost identificate de el însuși în exemplarele Academiei. — Pentru activitatea ziaristică și politică din acea vreme a lui Bogdan-Duică, v. în deosebi studiul său *Bucovina. Notițe politice asupra situației*, Sibiu, 1895, apărut mai întâi în foiletonul *Tribunei* din Sibiu, n 1894, nr. 205, 207—208, 210—211, 214—215, 217, 219—220, 228—229, 231, 233—234, 236—237, 239—241; 250—252, 255—257; 1895, nr. 110—111, 113—114, 116, 120—121, 123—125, 127, 129, 132—134. La acesta trebuie să se adauge în primul rând următoarele articole, ce caracterizează prima parte a activității sale politice: *Alianțele noastre*, *Tribuna*, 1894, nr. 141; *Canossa*, *ibid.*, nr. 163; *Elocuența cifrelor*, *ibid.*, nr. 167; *E pur si muove*, *ibid.*, nr. 187; *Români pentru Români*, *ibid.*, nr. 190; *Teorii jidano-maghiare*, *ibid.*, nr. 193; *Un apel*, *ibid.*, nr. 194; *Wekerle condamnând pe Ungurii din Ardeal*, *ibid.*, nr. 198; *Jidovii-factori politici*, *ibid.*, 1895, nr. 1; *Sășii*, *ibid.*, nr. 5; *Trei ani istorici. Un răspuns istoric la un articol politic*, *ibid.*, nr. 12—13, 15, 17; *Românii și catolicismul*, *ibid.*, nr. 76; *Despre cultura noastră*, *ibid.*, nr. 79, 84; *XXVI*: 1893, *ibid.*, nr. 107.

Pentru înțelegerea activității lui Bogdan-Duică, sânt prețioase mărturisirile lui S. Pușcariu, *Gheorghe Bogdan-Duică*, în broșura comemorativă amintită, pp. 5—18. Se poate consulta cu folos, în aceeași broșură, pp. 19—36, articolul lui I. Breazu, *G. Bogdan-Duică critic și istoric literar*. — În ceea ce privește varietatea ocupațiilor sale științifice, Bogdan-Duică a urmat, după părerea exprimată de Al. Lapedatu, *Istoriografia română ardeleană în legătură cu desfășurarea vieții politice a neamului românesc de peste Carpați*, București, 1923 (*Academia Română. Discursuri de recepțiune*, LV), p. 25, soarta celorlalți istorici ardeleni care, plecați din țara de origine, s'au dedicat altor preocupări.

¹ Vezi articolul *Principiul național (O antiteză)*. I. *Un Maghiar despre el*; — II. *Un Român despre el*, în *Tribuna*, 1894, nr. 134—135. — Maghiarul este deputatul Paul Hoitsy, care ajungea la concluzia că Ungurii sunt poporul cel mai ales de pe fața pământului; Românul este Simion Bărnuțiu, ale cărui idei Bogdan-Duică le derivă de pe acum din Krug și Savigny. Deși punctul său de plecare era același cu al scriitorului ungar, Bărnuțiu ajungea la constatarea măreției omului în general: două rase, două mentalități, două norme opuse de conduită.

prelucrări din literaturile străine ¹⁾, își completa activitatea cu un studiu despre Eminescu ²⁾, dar și cu dări de seamă despre expozițiile ce aveau loc în străinătate ³⁾. În diferitele domenii în care s'a manifestat însă, punctul în jurul căruia s'a desfășurat cea mai mare parte din activitatea lui a fost stabilirea unui suport spiritual identic la Românii de pretutindeni. În serviciul acestei idei, care face dintr'însul un luptător devotat idealului național și idealului științific, ne apare Bogdan-Duică în deosebi în primele sale articole cu caracter științific.

Venit în urma biruinței câștigate de « Junimea », el își însușește crezul ei științific și literar, în numele căruia înțelege să deslănțuiască o luptă aprigă împotriva fetișilor regionali. În această întreprindere el pornește dela convingerea că gloriile în literatură se creează sau mulțumită talentului cu care cineva a apărut pe fața pământului, sau mulțumită ignoranței publicului cititor. În Ardeal, asupra căruia criticul își fixează atenția în mod particular, situația literară era, după cum credea el, descurajatoare: geniile, de o anumită structură în genialitatea lor, se întâlneau la fiecare încrucișare de drumuri și existența lor se explica prin lipsa de orientare critică a societății în

¹⁾ Despre debutul său literar, Bogdan-Duică ne-a dat unele lămuriri în *Amin-tiri, Salonul literar*, Arad, 1926, p. 97. El a fost patronat de scriitorul brașovean Theohari Alexi, care îl pusese să traducă din nemțește, pentru publicul mahalalelor, romanul *Die bleiche Gräfin*. Traducerea nu este dusă până la capăt. — În alte domenii, Bogdan-Duică traduce în vremea aceasta: *Tăcere*, poezie de Ida de Düringsfeld, publicată în *Familia*, 1883, p. 516, *Mângâiere în lacrimi* de Goethe, *ibid.*, p. 599 și *Pe Dunăre* de Petöfi, *ibid.*, 1884, p. 322; iar ca traduceri în proză ne dă: *Intâia îndălțare la cer. (Legendă italiană populară)* în *Gazeta Transilvaniei*, 1884, nr. 103 și *Ziua Vinerei în tradițiunea italiană*, *ibid.*, nr. 108. — Este de remarcat faptul că în coloanele *Familiei* din 1884 întâlnea Bogdan-Duică prima dată numele lui Coșbuc, pentru a cărui recunoaștere avea să ducă o luptă atât de îndelungată. Coșbuc publică acolo, la p. 562, o traducere din Petöfi, *Aș vrea să fiu...*

²⁾ V. anunțul apărut în *Gazeta Transilvaniei*, 1884, nr. 88 din 6/18 Iunie, unde se dă, la « Cronica zilei », programul serbării ce urma să fie dată, în seara acelei zile, de elevii școalelor românești din Brașov. Eminescu figura în acest program nu numai în conferența lui Bogdan-Duică, ci și cu fragmentul « Mircea și Baiazid » din *Satira a treia*, recitat de I. Broju. Că serbarea a avut loc, mărturisește « Cronica zilei » din nr. 93 al *Gazetei*.

³⁾ *Esposiția universală din Anvers*, în *Gazeta Transilvaniei*, 1885, nr. 96; *O maiestate neagră. Esposițiunea din Anvers*, *ibid.*, nr. 120.

mijlocul căreia ele germinau. Ceva asemănător fusese și dincolo de Carpați, dar acolo acțiunea energică a « Junimii » dusesse la o relativă aerisire a concepțiilor. « Succesul acestei mișcări se simte prea bine », mărturisește Bogdan-Duică, « și e de prisos să vorbim de dânsul mai amănunțit »¹⁾. Urmând exemplul de acolo, el cere să se renunțe la imitarea modelelor literare străine și în Ardeal, așa cum se făcuse în România liberă, unde scriitorii ajunsese la « originalitatea subiectelor naționale »²⁾. Idealul acesta literar, care derivă pe de-a'ntregul din acela al lui Kogălniceanu sau al « Junimei »³⁾ dela Iași, era

¹⁾ *Revistă literară*, I, *Gazeta Transilvaniei*, 1888, nr. 63. — Pe considerațiunea deosebită pe care Bogdan-Duică a avut-o pentru critica junimistă este construit și discursul său de recepțiune la Academie, *Titu Liviu Maiorescu*, București, (*Academia Română, Discursuri de recepțiune*, LI), 1921. Astfel, la pagina 10, studiul lui Maiorescu despre *Poesia română*, Iași, 1867, i se pare « un fragment de europenizarea cugetărei românești ». Această critică se impunea și prin valoarea ei morală; ea « nu a cruțat nici pe marele V. Alecsandri, căruia i-a făcut doară atâta bine, că în volum a retras un exemplu de « confuz », de « imposibil », care rămâne, deci, tipărit numai în *Convorbiri*: vorba era despre *Crinul* dedicat d-rei Câmpineanu ». Ceea ce trebuie înțeles în sensul că Maiorescu a înlăturat pasajul discutat în ediția a doua a studiului său, apărut în *Critice*, București, Socec, 1892, vol. I, pp. 7—115. Înlăturarea poeziei lui Alecsandri din ediția a doua, la o dată când nu se mai putea vorbi de necesitatea de a cruța pe poet, este o dovadă că Maiorescu izbutise în cele din urmă să înțeleagă că nu era vorba de imagini confuze, ci de o poezie slabă. — De altfel, problema raporturilor între Alecsandri și « Junimea » trebuie reluată pe baze cu mult mai largi de cum se face în general și coborâtă adânc, bunăoară până la studiul tehniceii cu care criticul a împărțit materialul articolelor sale în diferite numere din *Convorbiri*, în așa fel încât numele poetului să figureze pretutindeni la loc de cinste.

²⁾ *Revista literară*, III, *Gazeta Transilvaniei*, 1888, nr. 74.

³⁾ Pentru felul cum Bogdan-Duică vede legăturile între diferitele curente literare române, v. în deosebi *Scrisori din București*. II. *Fapte culturale*, în *Luceafărul*, 1906, p. 252: « Ca și cum Alexandru Russo și M. Cogălniceanu ar fi fost originali, când cereau să se scrie o limbă poporană ! Ca și cum această discuție a limbii poporane și limbii literare n'ar fi existat și înainte de ei ! Ca și cum în vremea când aceeași controversă era discutată de Greci, pe la 1800, Văcăreștii și Eliade nu se gândiseră serios la ea, ajungând la aceeași concluzie ca și Russo, ca și Cogălniceanu, ca și Junimea. Ca și cum n'am putea merge și mai departe în susul tradiției ! ». « Pe la 1800 » înseamnă în cazul acesta 1828, data la care apare *Gramatica* lui Heliade Rădulescu. — Căutând să arate importanța mișcării junimiste, el continuă: « Altul este criteriul: unde s'a mai scris atât de consecvent popular ca la Junimea ? Și cine a putut lăși obiceiul de a scrie așa, în măsura în

motivată de starea în care se găsea poporul român din Ardeal. Era o obligație imediată ca acestuia să i se pună « în vedere clare și românești ideale »¹⁾.

Ideile acestea ajung la o expresie tot mai puternică mulțumită atitudinii pe care scriitorul român o adoptă, din 1890, față de mișcarea realistă în literatură. El cunoaște lupta dusă la data aceea de scriitorul german M. G. Conrad, a cărui revistă, *Gesellschaft*, devenise organul naturalismului german. Concepția artistică a lui Conrad era aceeași cu a naturalismului francez, cu a lui Zola, dar nu sub influența acestuia, ci sub aceea a lui Wagner ajunsesse el la formula naturalistă a artei. Și într-o lucrare pe care Bogdan-Duică o cunoaște, în *Deutsche Weckrufe*, Conrad se revoltă contra influenței teatrului francez în Germania²⁾.

Gestul lui Conrad, care, de altfel, era departe de a avea ceva din farmecul ineditului, determină un gest asemănător din partea lui Bogdan-Duică. În literatura română, Caragiale izbutise să dea o lucrare de mare valoare, *Năpasta*. Și cu toate acestea Românii, în admirația lor oarbă pentru tot ce este străin, n'o apreciază așa cum s'ar cuveni³⁾. În concepția din această vreme a criticului ardelean, o operă literară are cu atât mai mulți sorți de a fi reușită cu cât exploatează o realitate mai bine cunoscută. În cele mai numeroase

care l-a lătit Junimea? Nimeni! — Asta o știm noi, Ardeleni, mai bine decât alții. Pe Coșbuc nu l-a produs doar Cipariu, pe Iosif nu Bărnăț, nici pe Goga Mureșianu. Ei au crescut în duhul literaturii născute sub înrăurirea Convorbirilor ».

¹⁾ *Art. cit.*, *Gazeta Transilvaniei*, 1888, nr. 74.

²⁾ G. Bogdan-Duică, *Străinismul*, *Tribuna*, 1890, nr. 254—255. Textual, în traducerea lui Bogdan-Duică: « Nu prin Zola, ci prin Wagner am descoperit pe naturalistul din mine. Cartea sa *Operă și dramă* a fost a becedarului meu estetic ». — Asupra locului pe care Conrad îl deține în mișcarea naturalistă germană, v. Werner Mahrholz, *Deutsche Literatur der Gegenwart. Probleme, Ergebnisse, Gestalten. Durchgesehen und erweitert von Max Wieser*, Berlin, 1932, pp. 56 și 58.

³⁾ *Ibid.*, nr. 254; v. și articolul *Literatura română*. I. Barbu Ștefănescu delavrancea, *Paraziții*, în *Gazeta Bucovinei*, 1893, nr. 30, unde arată că lucrarea analizată este una dintre cele mai desăvârșite din literatura realistă și unde afirmă că « asupra teoriei realismului, precum și asupra altor chestiuni, vom aduce mai târziu câteva studii mai mărunte și scrise popular ». Asupra realismului lui Delavrancea, în contrast cu poezia lui A. Naum, v. și *Tribuna*, 1891, nr. 64.

cazuri, aceasta este realitatea națională. Asistăm astfel la o circumscriere a terenului de exploatat de artă; pentru un public român, autori români și opere inspirate de realități românești.

Dar această baricadare exclusivă în național n'avea să devină obiectivul principal al luptei sale literare. Preocuparea lui de căpetenie este să integreze mișcarea literară ardeleană mișcării literare de peste Carpați. El face constatarea că Ardealul, în locul unei mișcări de purificare literară, avusese numai filologi cari își mărgineau studiul la forma scrierilor ¹⁾. Salvarea trebuia să apară însă de undeva, și ea răsare într'adevăr din critica junimistă, a cărei rază măsura întreaga întindere românească. Bogdan-Duică prinde importanța faptului acestuia și-o exprimă cu toată claritatea: « Critica junimistă », scrie el, « a atins atunci și defecte de ale noastre, ale Ardelenilor și Ungurenților, ne-a sfătuit să ne lăsăm de latinisme și germanisme, și ne-a spus că poeți ca « versuinții români » dela Oradea-Mare, cu poesii ca « Întristarea », « Focul Lipovei » ș. a. nu sunt potriviți a ne desvolta gustul literar și graiul literar » ²⁾. În locul scriitorilor acestora din Ardeal, el recomanda, pentru ridicarea nivelului literar și pentru purificarea limbii, pe scriitorii formați sub influența directă a « Junimii ». Rolul acestora nu s'ar fi mărginit însă numai la atât; ei ar fi trebuit « să ne apropie de mișcarea culturală în care Țara românească se află », mărturisește Bogdan-Duică trădând în felul acesta o preocupare căreia, în altă parte, îi va da expresie liberă și îndrăzneță. Și scriitorii la care se gândea în primul rând erau Alecsandri, Eminescu, Vlahuță, Delavrancea, Duiliu Zamfirescu, iar printre scriitorii a căror dislocare o urmărea notează pe Păcățean și pe patronul literar de altădată, Theohari Alexi ³⁾.

¹⁾ *Revistă literară*, III, *Gazeta Transilvaniei*, 1888, nr. 74; v. și *Revista literară* din *Tribuna*, 1888, nr. 155, unde cere cu energie modelarea limbii scriitorilor români din Transilvania după aceea a scriitorilor din România liberă.

²⁾ *Revistă literară*, I, *Gazeta Transilvaniei*, 1888, nr. 63.

³⁾ *Ibid.*; v. și *Tribuna*, 1888, nr. 189. Theohari Alexi, ale cărui inspirațiuni clandestine au fost urmărite cu atâta stăruință de Bogdan-Duică (v. *Rev. lit.*, V din *Gazeta Transilvaniei*, 1888, nr. 86 și articolul *Schiller în Brașov*, *Tribuna*, 1889, nr. 7) era, înaintea acestuia, un adept al lui Maiorescu și un vulgarizator de cunoștințe estetice și de literatură franțuzească în Transilvania. În 1882—1883 el face să apară, la Brașov, *Noua Bibliotecă Română*, în care, în afară de literatură din

Neînzeștrați în deajuns ca să creeze o literatură originală superioară, cea mai mare parte a scriitorilor români din Ardeal ar fi avut, după Bogdan-Duică, o altă misiune importantă de îndeplinit: ei trebuiau să arate compatrioților lor « ce e frumos, ce are trai lung în artă, în literatură; înainte de a avea un product complet bun, perfect, lămuririle criticii să iee pe dinainte producțiunii »¹⁾. Fără să ne întrebăm în ce măsură un scriitor incapabil să creeze o literatură superioară este totuși în stare să prețuiască și să lupte pentru o astfel de literatură, constatăm numai faptul că privirile criticului se lăsau de pe acum ispitite de mirajul capodoperei. Intr'adevăr, educația aceasta a publicului nu se putea face decât cu opera de mare valoare din literatura universală, cu capodopera²⁾, pentru a cărei înțelegere se cere să fii un om de gust, dar pentru a cărei explicare și se cere pe deasupra să fii capabil de judecată, de meditare estetică³⁾.

La baza criticii literare se găsește astfel, după părerea lui Bogdan-Duică, gustul,— capacitatea de a discerne frumosul de urât pe cale senti-

Legouvé, Mérimée, Dumas, ni se dă și un curs de *Literatura Franciei dela început până în timpul lui Ludovic XIV.* Faptul nu este lipsit de semnificație pentru cineva care vrea să înțeleagă mediul intelectual dela Brașov. În aceeași revistă Alexi publică *Noțiuni de estetică*, o prelucrare ce prezintă numeroase puncte de contact cu ideile lui Maiorescu și pe care o completează reproducând articolul acestuia despre condițiunea materială a poeziei. Duică însuși notase, în *art. cit.* din *Salonul literar*, 1926, p. 97, legăturile lui Alexi cu « Junimea »; asupra acestora vezi și corespondența cu Iacob Negruzzi, în Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. III, *Junimea*, București, 1932, pp. 73—83. — Fără să aducă nimic peste cele discutate de Bogdan-Duică în 1888, asupra unuia dintre plagiatele lui Alexi revine Gr. Băjenaru, în *Un plagiat ardelenesc după romanul « Ciocoi vechi și noi » al lui N. Filimon*, *Convorbiri literare*, 1931, pp. 806—816.

¹⁾ *Revistă literară*, XXIII, *Tribuna*, 1888, nr. 201.

²⁾ *Ibid.* Și mai târziu va păstra asupra acestui punct aceeași părere. Desprind una din multele mărturii ce ar putea fi invocate în sensul acesta: în darea de seamă despre *Poezii-le lui Asachi* apărute în 1909 (*Luceafărul*, 1909, p. 159), el spune că « nu trebuie să ne prefacem însă în suflete desăvârșit iertătoare. Nu trebuie să adorăm și când adorarea poate să producă o confuzie regretabilă în judecata literară a publicului de astăzi. Trebuie să alegem, să atragem luarea aminte și asupra unei trebuințe fundamentale a oricărei educații literare, vrednice de acest nume, anume asupra trebuinții de a împreuna căldura venerației cu privirea rece a celui ce nu vrea să se înșelă niciodată ».

³⁾ *Dela teatru*, *Tribuna*, 1890 nr. 246.

mentală —, și meditația estetică, — verificarea rațională a datelor stabilite de gust. Atribuind însă capodoperei o valoare educativă în materie estetică, scriitorul român ne face să vedem că în concepția sa și-a găsit adăpost, la un moment dat, și cultul pentru model. Cu această vedere despre modelul literar, despre rolul sentimentului și al rațiunii în stabilirea valorilor literare, Bogdan-Duică ne apare exercitând începuturile sale de critic literar pe claviatura critică a sistemului clasic. Și spre a accentua și mai mult aceste aderențe ideologice, el aduce în discuție, în comentariul cu care precede traducerea românească a lui *Laocoon*, și alte elemente: « Defectele ce ești pornit să le ierți unui talent superior, nu le ierți niciodată mediocrităților. Acestea le aduci vecinic aminte de cuviințe, de legi »¹⁾. « Cuviința » și « legile » sânt « les bienséances » și « les règles », noțiuni atât de îndelung desbătute de Francezi, iar rolul pe care ele îl joacă în gândirea scriitorului român ne îndreptățește să amintim existența lor anterioară în literatura română și să le raportăm la ideologii literaturii franceze din veacul al XVIII-lea. Direct și mai cu seamă indirect, Bogdan-Duică putea lua cunoștință de timpuriu de existența acestora. Dacă texte precise nu ne autorizează să îndrumăm cercetările noastre în direcția modelelor franceze ale lui Gottsched, altfel stau lucrurile cu alți scriitori francezi. Pe Marmontel bunăoară îl întâlnea în *Laocoon* al lui Lessing, unde întărește cu autoritatea sa unele afirmații pe care criticul german le face în legătură cu poezia descriptivă a lui Kleist²⁾.

¹⁾ *Laocoon. Notițe, Tribuna*, 1889, nr. 11.

²⁾ *Lessings Werke, Herausgegeben von Georg Witkowski. Kritisch durchgesehene und erläuterte Ausgabe*, Leipzig—Wien, Bibliographisches Institut, (1911), vol. IV, p. 132: « Er (Kleist) würde zugleich das getan haben, was Marmontel, ohne Zweifel mit auf Veranlassung seiner « Eklogen », mehrern deutschen Dichtern geraten hat; er würde aus einer mit Empfindungen nur sparsam durchwebten Reihe von Bildern eine mit Bildern nur sparsam durchflochtene Folge von Empfindungen gemacht haben ». — Lessing reproduce în notă pasajul respectiv din Marmontel, *Poétique française*, t. II, p. 510. În traducerea românească a operei *Laocoon*, făcută de Lucreția Suciu și publicată în *Tribuna*, 1889, nr. 17—47, textul lui Lessing referitor la Marmontel este tradus în nr. 36; traducătoarea, care elimină întreaga erudiție din opera criticului german, elimină și pasajul pe care acesta îl reproducea din scriitorul francez. — Asupra influenței lui Marmontel în Germania (privind însă poveștile morale), v. G. O. Schmidt, *Marmontel. Seine moralischen Erzählungen und die deutsche Literatur*, Strassburg, 1935.

Scriitorul francez era unul dintre cei ce afirmau cu tărie pe de o parte dreptul geniului de a se dispensa de regula artistică, iar pe de alta obligația spiritelor mediocre de a se supune lor: « Celui-lă seul a tort », spune el, « qui fait plus mal en s'écartant des règles »¹⁾. Și el nu era singurul: cu prilejul aceleiași analize făcute operei lui Lessing, Bogdan-Duică menționează și pe abatele Batteux în legătură cu teoria raporturilor existente între pictură și poezie. De influența acestuia, spune el, s'au resimțit vreme îndelungată criticii literari germani. Nimic surprinzător, în cazul acesta, în faptul că numele lui revine sub pana scriitorului român, și că ideile lui întăresc concepția pe care acesta o avea despre gust și despre reguli în materie de artă²⁾. Faptul poate fi explicat cu atât mai ușor cu cât Bogdan-Duică se apropia de Lessing armat cu studiul, remarcabil din atâtea puncte de vedere, al lui Erich Schmidt³⁾. Profesorul vienez restabilește poziția

¹⁾ *Eléments de littérature*, Paris, Firmin-Didot, 1846, t. III. p. 267. De altfel același scriitor francez era citat de istoricul literar Wilhelm Scherer, în *Poetik*, Berlin, 1888, p. 57, lucrare cunoscută și apreciată de Bogdan-Duică, după cum vom arăta mai departe.

²⁾ G. Bogdan-Duică, *Laocoon. Notițe*, *Tribuna*, 1889, nr. 12. — În *Principes de la littérature par M. l'Abbé Batteux*, Paris, 1774 (ediția V), întâlnim din primele rânduri (t. I, pp. 7—8), observația că regulile au devenit foarte numeroase; autorul nu se ridică însă împotriva lor, ci caută să le reducă la un singur principiu: imitația « frumoasei naturi ». Asupra gustului, v. în deosebi t. I, pp. 80—81: el distinge, pe calea sentimentului, nu numai frumosul de urât, ci și bunul de rău, ceea ce deriva în mod logic din faptul că el atribuia artei și o funcțiune morală; în obiectul ei intră « le beau » și « le bon », ni se spune și în t. I, p. 110. — Pe abatele Batteux i-l amintea lui Bogdan-Duică și Wilhelm Scherer, care, în *Poetik*, p. 56, arăta că principiul unic al esteticianului francez era aristotelica *μίμησις*.

³⁾ Erich Schmidt, *Lessing. Geschichte seines Lebens und seiner Schriften*, Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1884 (t. I) — 1892 (t. II). Așa dar, la data la care Bogdan-Duică era preocupat de Lessing, el nu avea la îndemână decât volumul întâiu din studiul lui Schmidt. Opera acestuia este amintită de scriitorul român în *art. cit.*, *Tribuna*, 1889, nr. 10. Distincția între pictură și poezie putea fi sugerată lui Lessing de contele de Caylus, care preocupă și pe Bogdan-Duică (*Tribuna*, 1889, nr. 12). As. acestuia v. Samuel Rocheblave, *Essai sur le comte de Caylus. L'homme, l'artiste, l'antiquaire*, Paris, Hachette, 1890, (lucrarea pe care o citez după E. Grucker, *Lessing*, Paris-Nancy, Berge-Levrault, 1896, care, la p. 208—209, pune aceeași problemă). — Asupra legăturilor cu Diderot, pentru a cărui operă critică germană a avut o considerație deosebită, vezi, în afară de studiul lui

pe care criticul german se găsea față de scriitorii francezi, pe care zelosul Lessing îi decapitase, fără să se poată împiedeca însă de a le împrumuta atâtea elemente din opera sa poetică și atâtea din ideile fundamentale pe care se desfășoară gândirea sa.

Oricum ar fi însă, opera lui Lessing preocupă de aproape pe Bogdan-Duică, așa cum ea preocupase de aproape, pe vremuri, și pe Maiorescu. El și-o lămurește într'o serie de articole, publicate în *Tribuna* din 1889¹⁾. Ideea fundamentală din *Laocoon*, disocierea picturii de poezie, fusese schițată în treacăt încă de mai înainte; dar abia în această operă ea este supusă unui examen minuțios și din această operă o împrumută Bogdan-Duică. Asemenea literaturii germane din epoca lui Lessing, poezia română dela sfârșitul veacului trecut suferea de un exces de descriere. Faptul, rezultat din naivitatea și lipsa de talent a scriitorilor, constituia un defect vechiu pe care ei căutau să-l motiveze prin noua teorie a realismului. Exagerând în felul acesta, scriitorii români arătau că au înțeles greșit curentul literar cel nou, pe care nimeni nu trebuia să-l condamne definitiv, dar care nu se putea justifica decât în măsura în care ducea la crearea de opere « artistice, încântătoare »²⁾. Întemeiat pe Schopenhauer și pe

Schmidt (în deosebi vol. I, p. 278—290, vol. II, pp. 41—45), opera lui W. Folkierski, *Entre le classicisme et le romantisme. Étude sur l'esthétique et les esthéticiens du dix-huitième siècle*, Paris, Champion, 1925. Pentru legăturile lui Lessing cu teatrul francez (influențe, traduceri, critică), se poate consulta cu folos și lucrarea, mai veche, a lui A. Ehrhard, *Les comédies de Molière en Allemagne. Le théâtre et la critique*, Paris, H. Lecène et H. Oudin, 1888, p. 206 sqq., și chiar aceea, plină de rea voință, a lui Paul Albrecht, *Lessings Plagiats*, Hamburg-Leipzig, 1890—1891, care, în 6 volume (aproape 2.500 pagini), urmărește izvoarele poeziei și teatrului lui Lessing și aduce adesea un material util. — Trecerea dela Lessing la Diderot îi era indicată scriitorului român, la data aceea, și de W. Scherer, *op. cit.*, pp. 56—57.

¹⁾ Nr. 9—14. Un capitol interesant din istoria ideilor literare române ar fi acela care ar pune în lumină ce însemnează Lessing pentru disciplina intelectuală a lui Maiorescu și pentru tactica polemicii sale. Dela vestitele recenzii din *Berlinische privilegierte Zeitung* și până la celebra scriere *Ein Vade mecum für den Hrn. Sam. Gotth. Lange*, toate își au răsunetul lor în felul cum Maiorescu își organizează lupta literară. Și cum primele articole critice ale lui Bogdan-Duică urmează de aproape pe acelea ale lui Maiorescu, vedem că Lessing ajungea la cunoștința scriitorului ardelean atât direct cât și indirect.

²⁾ G. Bogdan-Duică, *art. cit.*, *Tribuna*, 1889, nr. 11.

Hieronymus Lorm, Bogdan-Duică înțelege rostul peisajului în pictură¹⁾; pentru poezie însă el își însușește pe deplin concepția lui Lessing: poezia este acțiune și ca atare implică ideea de succesiune și de timp, pe când pictura este înfățișare a coexistentului și astfel implică ideea de spațiu. Confuzia acestor noțiuni data de mult timp; ea fusese edificată și de Horațiu în monumentalul « Ut pictura poesis » și pe ea se întemeiază într-o largă măsură, în dezvoltarea ei, estetica modernă.

Dintr'o confuzie de felul acesta izvorau poezii în stilul celor ale lui Iosif Vulcan:

« Lat în piept,
Falnic drept,
Braț vânjos,
Gros la os ».

Pe acestea, Bogdan-Duică înțelege să le combată, întemeindu-se pe îndoita autoritate a lui Lessing și Maiorescu. Și cu scopul de a le pune în lumină inferioritatea, el invocă un pasaj din poezia lui Coșbuc, care, în înfățișarea unuia din eroii săi, a lui Tabără, realizează principiile estetice stabilite de Lessing:

« El trece 'n șir de taberi cum trec secerătorii
Prin holdele răscoapte; cu brațul său robust
Deschide-o cale lată pe unde-i drum îngust,
El zboară fortunat prin rândurile dese
Și 'n veci cu biruință din grele taberi iese »²⁾.

« La Coșbuc », constată criticul român, « e acțiune, este mișcare în versuri, este puterea prezentată în efectele ei, nu în formele fizice ce o indică la corpul omenesc »³⁾.

¹⁾ *Ibid.*, nr. 13. Din Hieronymus Lorm, Bogdan-Duică citează lucrarea, inaccesibilă nouă, *Der Naturgenuss*, care, spune scriitorul român, « după socoteala lui Hartmann, este o completare a filosofiei lui Schopenhauer ». « O completare » la care el n'a mai recurs și altădată, probabil și pentru motivul că informația ulterioară, care îi provenea din Adolf Bartels, *Geschichte der Deutschen Litteratur*, II, Leipzig, Eduard Avenarius, 1902, p. 605, îi arăta originea semită a celui ce se 'nvrednicise să completeze pe Schopenhauer.

²⁾ *Art. cit.*, *Tribuna*, 1889, nr. 10. Fragmentul reprodus face parte din poema *Fata craiului din cetini*, și a fost publicat mai întâi în *Tribuna*, 1886, nr. 73.

³⁾ *Ibid.*, nr. 11.

Studiul pe care Bogdan-Duică îl închină lui Lessing vădește o preocupare susținută de a instrui. Aceeași notă se desprinde și din mărturisirile Lucreției Suciu, traducătoarea în românește a lui *Laocoon*¹⁾. Dar Lessing nu era singurul a cărui operă să fie pusă în serviciul educației estetice a poporului român. Dacă ne orientăm după mărturiile înscrise în foiletonul *Tribunei*, interesul pentru criticul german a fost anticipat, la Bogdan-Duică, de interesul pentru Taine. Celebra *Philosophie de l'art*, pe care el se pregătea, în 1888, s'o aducă la cunoștința publicului ardelean într'o prelucrare românească, avea misiunea generală de a populariza cunoștințele de estetică, de a stârni interes pentru ele²⁾. Cu ajutorul ei se putea pune în lumină « ce însemnează a nu ținea seamă de vederile vremilor în care trăești », « ce însemnează a cunoaște istoria artei și a curentelor literare »³⁾. Invitând pe scriitorii români din Ardeal să cunoască « istoria artei » și « a curentelor literare », Bogdan-Duică le înfățișa nu numai pe Taine, ci pe Taine flancat de Brandes. Aceeași apropiere de nume ni se impune și atunci când îl vedem vorbind despre « istoria curentelor

1) *Ibid.*, nr. 47. Lucreția Suciu traduce, eliminând aparatul de erudiție, capitolele I—XXV; cele din urmă (XXVI—XXIX) sunt lăsate la o parte, pentru motivul că Lessing nu mai discuta într'însele probleme estetice, singurele care interesau publicul român, ci epoca grupei Laocoon. Traducerea românească din *Laocoon* se publică în *Tribuna*, 1889, nr. 17—47. — Interesul susținut al lui Bogdan-Duică pentru Lessing se dovedește și din traducerea conferinței *Răul ca obiect de poezie* a profesorului vienez Francisc Brentano, traducere ce a fost publicată deasemenea în *Tribuna*, 1892, nr. 133—136, 142, 144—145, 148 și în care se vorbește pe larg despre Lessing.

2) *Filosofia artei. Din H. Taine, Tribuna*, 1888, nr. 213 notă: « Revistele literare ce am publicat până acum ne-au lăsat convingerea, că poeții noștri, și cu ei partea cea mai mare din publicul nostru, nu prea cunosc ființa esteticeii. Altfel poeții nu ar îndrăzni să publice caraghioslăcurile lor și publicul nu le-ar primi și nu le-ar cinsti. De aceea socotesc că o popularizare a cunoștințelor acestora este absolut necesară. În chipul acesta s'ar lămurii destiunile literare ce le-am atins și altele, care există ori pot exista și în Ardeal ». Caracterul de « luminător », de « Aufklärer », al lui Bogdan-Duică răsare și mai puternic din finalul notei citate: « De tot la loc ar fi, dacă aceia, care se ocupă cu aceste lucruri, ar căuta să popularizeze cunoștințele acestea. Scrieri străine de soiul acesta și bune sânt prea multe și prea necunoscute la noi ». Că Taine a preocupat cercurile *Tribunei* o dovedește și traducerea lui Laurențiu Bran, *Figurile femeiești în opurile lui Shakespeare. După Taine*, apărută în ziarul din Sibiu în 1890, nr. 266.

3) *Revistă literară*, XXIII, *Tribuna*, 1888, nr. 201.

literare, de influența ce au avut-o stările istorice asupra fisionomiei literaturii și artei, a felului de cugetare și simțire al artiștilor »¹⁾. Lucrările acestea, scrise « după metoda istorică »²⁾, ne fac să vedem că este o necesitate ineluctabilă să pătrunzi curentele literare străine, să urmărești « legăturile lor cu reformele politice, sociale, cu progresul științelor, pe scurt cu toate rămuriile activității spiritului omenesc »³⁾.

Rezultă din aceasta că primele elemente din care opera de artă își făurește individualitatea sânt timpul și spațiul. Opera de artă capătă astfel aspectul unui document istoric și ca atare metoda de cercetare ce i se va aplica va fi cea istorică. În felul acesta Taine, a cărui operă era scrisă « după metoda istorică », făcea din Bogdan-Duică un istoric literar.

Un istoric literar împotriva dorințelor proprii. Bogdan-Duică este, în primul rând, un resonator fidel al teoriilor estetice ale lui Maiorescu; faptul acesta face ca, în primele sale manifestări științifice, scriitorul român să își exprime, ori de câte ori se ivește prilejul, admirația pentru critica literară și disprețul față de istoria literară. Încă din 1888 el făcea mărturisirea că împrejurări « favorabile ori nefavorabile scriitorului, pentru literator nu există; el judecă scrierile și influența lor cu aceeași stricteță și după aceeași măsură. La noi lumea nu-i deprinsă cu acest adevăr. Dânsa caută să justifice sărăcia noastră literară cu împrejurările sociale, ba și politice, ce nu ar fi potrivite pentru dezvoltarea talentelor. Aceasta-i o eroare; talentele serioase nu cunosc piedici de niciun soi »⁴⁾. Iar într'altă parte, delimitând domeniul criticii literare de acela al istoriei literare, el spune: « Poetul mediocru nu-i așa, el te supără, te ofensează. Îndată ce ai simțit că-i sub nivelul tău ori al vremii, îl arunci indignat din mână, fără să mai întrebi de împrejurările care l-au făcut așa cum este. Istoricul literar se va ocupa de el, când el totuși este o potență de ceva importanță în dezvoltarea unei literaturi »⁵⁾. Distincțiunea aceasta

¹⁾ *Revistă literară*, XXIII, *Tribuna*, 1888, nr. 201.

²⁾ *Art. cit.*, *Tribuna*, 1888, nr. 213.

³⁾ *Idem*, nr. 201.

⁴⁾ *Revistă literară*, III, *Gazeta Transilvaniei*, 1888, nr. 74.

⁵⁾ *Laocoon. Notițe*, *Tribuna*, 1889, nr. 12.

este formulată și mai răspicat în articolul pe care Bogdan-Duică îl scrie în 1890 despre studiile critice ale lui Gherea¹⁾. Articolul este remarcabil în deosebi prin faptul că ne arată pe scriitorul român într'un moment crucial al evoluției sale ideologice, luptând să-și impună sieși o atitudine unitară, o hotărîre între idealismul estetic și istorismul literar. În discuția ideilor lui Gherea, el constată că acesta se întemeiază, în studiile sale, pe Taine și Brandes, pe care i-ar fi « studiat cu deplină pătrundere și dela care el a învățat ce să facă »²⁾. Este, în această frază a lui Bogdan-Duică, foarte multă mărinimie față de un adversar care n'a izbutit decât într'o mică măsură să asocieze pasiunea pentru idei cu capacitatea de a le distinge nuanțele și a le reține pe planul obiectiv al cercetării științifice³⁾.

În obiecțiunile pe care le formulează cu prilejul acesta, Bogdan-Duică are puțința să se arate adeseori tot atât de devotat față de teoria lui Taine ca și criticul pe care-l discuta și combătea. Și pentru el, ca și pentru criticul francez, artistul are misiunea să prindă nota caracteristică unui fenomen natural, s'o desprindă din masa elementelor necaracteristice ce o învăluiesc și s'o potențeze în exprimarea

¹⁾ *Studii critice de I. Gherea. Dare de seamă critică, Convorbiri literare*, XXIV (1890), p. 393—414. Articolul este menționat și de E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane. II. Evoluția criticii literare*, București, Ancora, s. d., p. 60. D-sa crede că acesta este singurul articol în care Bogdan-Duică discută probleme principiale, o afirmație ce se acomodează rău cu preocuparea constantă, în deosebi în începuturi, a acestuia pentru principii și metode.

²⁾ Pe Brandes, Duică îl cunoaște în traducerea lui Strodthmann și Rudow (v. *Art. cit., Conv. lit.*, XXIV, p. 393). Pentru legăturile științifice dintre scriitorul român și Rudow, v. *Tribuna*, 1892, nr. 242 și 253.

³⁾ Asupra felului personal cum Gherea a înțeles pe Taine, v. G. Ibrăileanu, *C. Dobrogeanu-Gherea*, în *Note și impresii*, Iași, 1920, pp. 153—154; iar asupra operei sale, *ibid.*, p. 155. — Reproducând, din *Crestomatia română* a lui Manliu, articolul lui Gherea *Poetisarea trecutului și fantasticitatea*, *Tribuna* (1891, nr. 70), care nu s'a putut sustrage eclecticismului în domeniul ideilor, recunoștea, într'o notă nesemnată, că Gherea era un spirit deosebit de înzestrat pentru studii literare: el « dispune de o sumă mare de cunoștințe, are un gust foarte ales și privește arta dintr'un punct de vedere foarte serios: din acela al ideilor sociale și morale, pe care le exprimă operele de artă, și al mijloacelor de care se folosesc ele pentru a putea influența publicul, societatea ». Cu intenția de a concilia extremele, se reproducea din aceeași *Crestomatie*, în *Tribuna*, 1891, nr. 96, articolul *Din experiență* al lui Titu Maiorescu.

ce-i va da. În perfectă concordanță cu ceea ce susținuse mai înainte despre poezia lui Mureșanu ¹⁾, scriitorul român mărturisește că, în natură, « caracterul este un soare ascuns după nori, arta alungă norii și el strălucește mai intensiv vederilor noastre » ²⁾. Și la aceeași concluzie ajunge el ceva mai departe, analizând un monolog din *Macbeth*: pretutindeni arta potențează realitatea ³⁾. Din același sistem de ideologie derivă și părerea, pe care am întâlnit-o și în altă parte, că opera unui scriitor este în relație cu societatea pentru care el scrie și cu împrejurările în care el trăiește ⁴⁾.

Este o operație interesantă, în cazul acesta, aceea care caută să determine înrăurirea pe care evenimentele zilnice și mediul social o au asupra unui scriitor; dar oricât de interesantă ar fi, ea nu se integrează criticii literare, și ceea ce preocupă în deosebi pe autor este critica literară. Singurul lucru pe care un critic literar trebuie să-l urmărească este evidențierea și explicarea frumosului: « Privind lucrurile din punctul de vedere literar, estetic, ne este indiferent cine anume a fost autorul, cum și în ce fel de împrejurări a trăit, dacă era oacheș sau bălan, om întreg sau cocoșat ». Într'un exces de amabilitate el trece toate acestea pe seama istoriei literare: « Toate aceste pot să aibă importanță pentru istoria literaturii, în critica literară însă ele nu ne înaintează câtuși de puțin » ⁵⁾. Și el insistă: estetica istorică pulverizează opera de artă și caută s'o explice pe fragmente, pierzându-se uneori în explicări inutile: « Tu poți ști că poetul Keats avea nervi foarte fini; eu pot să nu știu și voi gusta cu toate aceste ca și tine comparațiile lui; tu poți demonstra că Byron încă de copil era îndărătnic și că polemica lui rezultă din temperamentul lui, și eu pot să

¹⁾ *Revista literară*, XIX, *Tribuna*, 1888, nr. 179. În liniile ei generale, *Revista* lui Bogdan-Duică nu este decât un reflex al articolului *In lături!* al lui Maiorescu (*Conv. lit.*, 1886, pp. 193—207); dar concepția lui Taine pătrunde în rânduri de felul celor următoare: « poetul poate să le scoată [ideile și sentimentele] din potopul vremii și să le toarne în forme și, de a reușit să le fixeze cu artă și fără să le iee ceva din avântul și căldura lor, potențându-le chiar, le eternizează ».

²⁾ *Art. cit.*, *Conv. lit.*, XXIV, p. 406.

³⁾ *Ibid.*, pp. 407—408.

⁴⁾ *Ibid.*, pp. 413—414.

⁵⁾ *Ibid.*, p. 414.

nu le știu aceste ; dar pentru aceea și eu îl voiu admira cetind, cum vrea el să prinză fulgerele furtunii și să lovească în omenire » ¹⁾).

Pledând astfel pentru adâncirea operei literare în afară de relațiunile ei spațiale și temporale, Bogdan-Duică ar părea că ia o atitudine definitiv opusă esteticii istorice ; dar avântul acesta în spații supratelurice este retezat scurt de influența tiranică a lui Taine. Scriitorul român știe că acesta aplicase principiile criticii sale în cercetarea literaturii engleze și recunoaște că el obținuse « rezultate care îți pot întemeia convingerea că numai cu ajutorul acestor principii poți lumina întunerecul, ce învăluia până acum priceperea mai adâncă a operelor de artă » ²⁾.

Dar dacă poziția lui Bogdan-Duică este, la data aceasta, incertă, faptul se explică și prin aceea că lecturi nouă supuneau eroziunii stratul anterior de idei. Articolul analizat a fost publicat în *Convorbiri literare* ; asemenea întregii activități critice de până atunci a scriitorului ardelean, el căuta să se orienteze în sensul vederilor lui Titu Maiorescu. Aceasta nu era însă suficient. Taine a fost cunoscut de timpuriu și direct de Bogdan-Duică, dar ideile lui îi ajungeau și în mod indirect, cu nuanțările sau alterările pe care operele mediatoare le realizează. O astfel de operă este *Poetica* lui Wilhelm Scherer, față de care scriitorul român profesează o mare admirație ³⁾. Ea apăruse la Berlin în 1888 și este considerată ca direct influențată de Taine ⁴⁾.

¹⁾ *Art. cit., Conv. lit.*, XXIV, p. 396.

²⁾ *Ibid.*, p. 394.

³⁾ *Ibid.*, p. 394 și passim.

⁴⁾ Asupra *Poeticei* lui W. Scherer v. Rudolf Lehmann, *Poetik*, München O. Beck, 1919 (ed. II), pp. 17—19, care o caracterizează drept o operă « reich an Ideen, die aber noch wenig kritisch gesichtet sind ; fruchtbare Gedanken und belanglose Einfälle, tiefe Blicke und unzulängliche Auffassungen stehen nebeneinander » ; v. de asemenea și lucrarea lui Werner Mahrholz, *Literargeschichte und Literaturwissenschaft*, Berlin, 1923, p. 17 sqq. Considerat ca autoritate de Bogdan-Duică, Wilhelm Scherer nu era un necunoscut în cercul *Convorbirilor literare* : el fusese coleg de studii la Viena cu Titu Maiorescu, care are despre el o părere bună, fără să meargă însă până acolo încât să-l cuprindă în cercul afecțiunilor sale, după cum rezultă din T. Maiorescu, *Insemnări zilnice*, I, București, Socec, s. d., p. 43. Asupra lui Scherer și Maiorescu v. și S. M[ehedinți], *Titu Maiorescu (Notițe biografice)*, *Convorbiri literare*, XLIV, nr. 2, (Februarie, 1910), p. XIII și I. E. Torouțiu și Gh. Cardaș, *Studii și documente literare, vol. I. « Junimea »*. București, « Bucovina », 1931, pp. XVI—XVII, 8, 44.

Scherer insistase pe larg asupra relațiilor dintre scriitor și publicul cărui acesta se adresa ¹⁾ și înțelegea să urmărească dezvoltarea poeziei de-a-lungul timpurilor și în cuprinsul sufletesc al diferitelor popoare ²⁾. În afară de această peregrinare istorică însă, care leagă pe autor de Taine și de Herder ³⁾, el pune un accent puternic pe adâncirea psihologiei artistului creator, pe « puterile creatoare ale sufletului » ⁴⁾. În influența acestei lucrări trebuie căutată originea rezervelor pe care Bogdan-Duică le formulează față de opera criticului francez. Ea îl autorizează să arate că atât Taine cât și discipolul său Brandes au comis, în sistemul lor, greșala fundamentală de a nu ține seama de elementul personal: este absurd să iai « drept rezultat al înrâurilor sociale *caracterul moral și intelectual* al omului, care e zămislit din doi părinți și se naște după ce în timp de nouă luni de zile a ajuns, *afară de societate*, la deplina lui dezvoltare organică »; este tot așa de absurd ca cineva « să derive spiritul lui Eminescu din mizeriile vieții de toate zilele ». Singurul lucru ce s'ar fi putut dori poetului ar fi fost « niște condițiuni, în care lucra *mai mult*. Căci numai de mai mult ori de mai puțin poate să fie vorba, de « *altfel* » niciodată, și acela care caută înțelesul operelor unor poeți ca Eminescu « *afară* », în lumea trecătoare, umblă rătăcit: *In mine însumi*, zicea și Eminescu, e izvorul firii mele ! » ⁵⁾. Reluând definiția geniului recent lansată de Titu Maiorescu ⁶⁾, el este convins că un astfel de om « nu era ca lumea prin mijlocul căreia trecea », nu era « ca toți oamenii » și cine nu știe faptul acesta nu

¹⁾ În *Poetik*, întreg capitolul II, *Dichter und Publicum*, pp. 72—204.

²⁾ *Ibid.*, pp. 148—150.

³⁾ R. Lehmann, *op. cit.*, p. 17, 19. Faptul este subliniat și de Bogdan-Duică, *art. cit.*, *Conv. lit.*, XXIV, pp. 394—395. Ceea ce nu împiedecă pe Dobrogeanu-Gherea de a acuza pe Bogdan-Duică, în răspunsul pe care i-l dă (*Asupra criticii metafisice și celei istorice*, *Studii critice*, vol. II, p. (ed. III-a) 9—10), că ar fi expus teoriile lui Taine și Brandes nu « direct din scrierile lor », ci din articolul *Asupra criticii* al lui Gherea. Faptul constituie mai mult decât ignorarea activității științifice a unui om cu care discută: traducerea lui Duică din Taine fusese publicată în *Tribuna* din 1888—1889 și ignorarea lor presupune ignorarea vieții literare și științifice din jurul aceluia ziar, — cel mai de seamă ziar al Românilor din Ardeal.

⁴⁾ W. Scherer, *op. cit.*, p. 159 sqq.

⁵⁾ *Art. cit.*, *Conv. lit.*, XXIV, p. 400.

⁶⁾ *Eminescu și poeziile lui*, *Conv. lit.*, XXIII (1889), p. 626—631.

înțelege « ce vra să zică originalitate și caracter individual în înțelesul etic al cuvântului »¹⁾).

Intemeiat pe considerații de felul acesta, era ușor de înțeles că Bogdan-Duică se va revolta împotriva celor care, nerespectând « individualismul artistic », cereau ca poetul să devină un funcționar al societății²⁾. Trebuie să se lase la o parte definitiv părerea că artistul este un sol de bine sau un consolator al omenirii în mizerii³⁾; el poate fi și așa ceva, dar în destinul lui nu este scris că el trebuie în mod necesar să fie numai așa ceva. Artistul este un fenomen unic, asemănător prin această unicitate a lui fenomenelor din natură. Și desfășurându-se sub razele unei largi constelații, în care astrele centrale rămân, pentru el, Taine⁴⁾ și Scherer⁵⁾, gândirea lui Bogdan-Duică ajunge să stabilească la rândul ei un paralelism între artă și științele naturale⁶⁾.

Pornind dela caracterul acesta de unicitate al artistului creator, gândirea lui se orientează apoi către ideea de geniu, idee care l-a ispitit adeseori, dar asupra căreia el n'a insistat niciodată în deajuns. În fața unor anumite pretenții de explicare integrală a operei de artă, scriitorul român și-a arătat de nenumărate ori scepticismul. Nu numai în articolele dela începutul carierei sale de scriitor, ci și în studiile de mai târziu, el crede că există, în adâncul sufletesc al scriitorului

1) *Art. cit., Conv. lit., XXIV*, p. 399.

2) *Ceva despre A. Naum și încă ceva, Tribuna*, 1891, nr. 64.

3) *Ibid.*, Afirmația se referă la poeziile lui A. Naum *Don Padil și Lui Leopardi*.

4) *Philosophie de l'art*, Paris, 1885, t. I, p. 15: estetica lui « est une sorte de botanique appliquée, non aux plantes, mais aux œuvres humaines »; v. și t. II, pp. 275—307, unde stabilește paralelismul între operele de artă și fenomenele din natură.

5) *Op. cit.*, capitolul III: *Die Stoffe*, și în deosebi p. 209.

6) *Art. cit., Tribuna*, 1891, nr. 64: « Pentru noi artistul, poetul, este un fenomen, ca și floarea ce crește în câmp, ca și planta ce-și scutură ramurile; și poeziile lui, operele lui, sânt ca și mirosul florii, ca și fructul plantei; toți trei dau roadele ce *trebuiesc* să le dea ca rezultat al firii lor deosebite. O plantă îmi produce portocala, fruct plin de veselie în culoare; bradul nordic produce ciucurii săi; un poet va fi cum vrea Naum, mângâios, altul va fi sumbru ca bradul ». În prealabil el își pusese (*Tribuna*, 1891, nr. 63) problema antagonismului dintre știință și poezie și, cu ajutorul lui Guyau, ajunsese la concluzia că rezultatele științei pot deveni material poetic îndată ce ele ajung cunoscute și poetului și cititorului. În felul acesta totul « devine o cestiune de tranșacție reușită, se împacă ».

de proporții, ceva miraculos, izvorând din «fondul inconștient al sufletului» unui geniu înnăscut, singurul capabil să prindă «tipul momentului liric sau epic, pe care-l oprește din curs și îl ferecă în vers de argint». Era un «factor metafizic» ce ducea la crearea «minunii» artistice, în ale cărei ultime adâncimi înțelegerea omenească nu va putea pătrunde niciodată¹).

Dar dacă nu îndrăznește să se avânte în analiza amănunțită a ceea ce constituie geniul, scriitorul român, sintetizând ideea de diferență individuală cu aceea a substratului sufletesc comun întregii omeniri, realizează noțiunea de personalitate, pe care o reține statornic în sfera preocupărilor sale²). La început, Bogdan-Duică privește adeseori această personalitate în elementele ce o detașează de mediu. Opera de artă se prezintă astfel ca o entitate către care cineva se poate îndruma pe două căi diferite: sau prin explicarea resorturilor sufle-

¹) Titu Liviu Maiorescu (*Academia Română. Discursuri de recepțiune*, LI), București, 1921, p. 21; *Despre «Luceafărul» lui Mihail Eminescu*, Brașov, 1925, p. 3: «acea prea gîngășă poemă, de care numai cu sfială te poți apropia, ca să o explici — până unde este explicabilă». — În *Mihail Eminescu. Poezii. Publicate și adnotate de G. Bogdan-Duică*, București, 1924, p. 17, privește «minunea» aceasta din punctul de vedere al creațiunii lingvistice: «Stilul lui Eminescu, forma limbii sale, muzica ei este minunea eminesciană, care, oricât am cerceta-o filologiceste și foneticeste, nu va putea fi explicată fără rest: În cântecul lui este un factor metafizic productiv, care-l presupunem, care nu-l cunoaștem, decât prin rodul său, la care psihologia limbii nu a ajuns, nu va ajunge». Dacă pe plan artistic opera de valoare nu se poate explica niciodată integral, pe plan moral faptul este posibil, susține el în același an (*Autocritică. Gheorghe Lazăr și Simion Bărnuțiu, Societatea de mâine*, I (1924), p. 243): «Minunea omenească se explică; trebuie să se explice; să se poată explica». Rezerve sunt și aici, dar ele nu mai privesc opera: «Un x necunoscut, negăsit, rămâne în orice om; dar revelarea x-ului în fapta sa, este clară».

²) Desprind din *Introduction à l'histoire littéraire*, Paris, Hachette, 1898, a lui P. Lacombe, — carte citită atent și adnotată de Bogdan-Duică —, marginalia dela p. 24: «Omul (general) - Rasa - Epoca - Omul individual». Nota lui Duică este provocată de un pasaj din critica pe care Lacombe o face sistemului lui Taine: «Après avoir négligé l'homme éternel, voici qu'en sens inverse, par une extension indue à l'idée du milieu, Taine (et après lui ses disciples) méconnaît ce qui appartient à l'individu». Exemplarul din *Introduction* utilizat de Bogdan-Duică se află azi în biblioteca Seminarului de literatură română modernă dela Universitatea din Cluj.

tești ce au determinat-o, resorturi ce își păstrează un caracter strict individual, provocând în felul acesta unicitatea fenomenului artistic, sau prin determinarea raporturilor în realitatea înconjurătoare, ceea ce ne duce la integrarea ei într'o serie. Incapabil să pătrundă în toate tainele sale, cercetătorul va raporta în primul caz opera de artă la un ideal prestabilit și va determina valoarea ei în raport cu acela ; căutând reflexele elementelor istorice într'însa, el va năzui, în cazul al doilea, la explicarea ei pe baza acestora. Sânt cele două planuri antipodice pe care s'a desfășurat cugetarea omenească în legătură cu opera de artă, sânt cei doi poli între care a peregrinat, vreme îndelungată, cugetarea lui Bogdan-Duică. Pe conștiința acestei manifestări anti-tetice a spiritului omenesc întemeiază el distincția dintre critica metafizică și cea empirică. Este « metafizică » sau « transcendentală » sau « a priori » acea estetică ce nu-și întemeiază sistemul pe experiența noastră asupra operelor de artă, este « empirică » aceea care-și deduce principiile din observațiile făcute asupra unui număr cât mai mare de opere de artă¹). «Noi știm tot ceea ce știm din experiență», mărturisește, baconian, scriitorul român. Și el continuă: «dacă este adevărat că legile fizice nu sunt legi, după care *au să se petreacă*, ci după care *în adevăr se petrec* fenomenele fizice, principiile estetice nu sunt nici ele un fel de *rețetă*, pentru crearea operelor de artă, ci rezumatul observațiilor făcute de noi asupra operelor de artă deja create »²). Estetica metafizică ar fi, după părerea lui, un dar pe care natura l-a făcut spiritelor superioare, artiștilor ; estetica empirică este creațiunea oamenilor înzestrați cu atributele comune ale umanității³).

Delimitând în felul acesta domeniul esteticei metafizice față de cea empirică, Bogdan-Duică desvăluie fundamentul hegelian al gândirii sale. Într'adevăr Hegel, căutând să determine metoda de urmat în cercetările filosofice asupra frumosului și artei, arată că există două procedee excluzive și opuse. Cel dintâi este empiric și istoric, el extrage din studiul capodoperelor regulile criticii și principiile

¹) *Art. cit., Conv. lit., XXIV, p. 403.*

²) *Ibid., p. 402.* Pentru distincția între metafizic și empiric, discutată în legătură cu pesimismul lui Grigore Alexandrescu, el se referă mai târziu la Schopenhauer ; v. *Istoria literaturii române moderne. Întâii poeți munteni*, Cluj, 1923, pp. 256—257.

³) *Art. cit., Conv. lit., XXIV, p. 403.*

gustului ; cel de al doilea este rațional și a priori, el se fixează asupra ideii de frumos și deduce apoi principiile lui generale. Ambele procedee sânt, după Hegel, deopotrivă de incapabile să explice integral opera de artă, singura metodă eficace rămânând aceea care ar alătura cercetării istorice reflexiunea filosofică ¹⁾.

Înșușindu-și această distincțiune între cele două metode fără să meargă până la concilierea lor sintetică, scriitorul român se menține la elementele hegeliene pătrunse în concepția lui Taine ²⁾. Faptul devine astfel caracteristic pentru soarta lui Hegel în cultura română, unde influența lui directă nu se manifestă decât într'o măsură slabă ³⁾.

¹⁾ Hegels *Vorlesungen über die Aesthetik, herausgegeben von D. H. G. Hotho*, Berlin, Dunker und Humblot, 1835—1838, vol. I, pp. 20—30. — Distincția între cele două metode ar fi putut-o împrumuta Bogdan-Duică și din Fechner, către a cărui *Vorschule der Aesthetik*, Leipzig, 1876, îl îndruma Scherer, *op. cit.*, p. 60 ; dar cum scriitorul român nu vorbește de o estetică « von oben » sau « von unten », expresii care de bună seamă l-ar fi ispitit, raportarea la Fechner ni se pare mai puțin fericită.

²⁾ *Philosophie de l'art*, t. I, pp. 13—14: estetica lui Taine « est moderne, et diffère de l'ancienne en ce qu'elle est historique et non dogmatique, c'est-à-dire en ce qu'elle n'impose pas de preceptes, mais qu'elle constate des lois. L'ancienne esthétique donnait d'abord la définition du beau, et disait, par exemple, que le beau est l'expression de l'idéal moral, ou bien que le beau est l'expression de l'invisible, ou bien encore que le beau est l'expression des passions humaines ; puis, partant de là comme d'un article de code, elle absolvait, condamnait, admonestait et guidait ». Asupra acestui punct din relațiunile între Hegel și Taine, v. și D. D. Roșca, *L'influence de Hegel sur Taine théoricien de la connaissance et de l'art*, Paris, Gamber, 1928, pp. 348—349.

³⁾ Pentru aceasta v. studiul, care, fără să epuizeze problema, are meritul de a o pune pe un plan mai larg, datorit lui T. Vianu, *Influența lui Hegel în cultura română*, (*Academia Română, Memoriile Secției literare*, s. III, t. VI, mem. 10) București, 1933. — Unul dintre motivele pentru care Români nu s'au lăsat atrași într'o măsură și mai mare de filosofia hegeliană (istoria ideilor sociale și întreaga poezie socială română sânt însă chemate să lămurească pe viitor un aspect esențial al soartei lui Hegel în România), sântem ispitiți să-l vedem în influența pe care, prin Maiorescu și Cantacuzino în primul rând, o exercită în cultura română Schopenhauer. În *Convorbiri literare*, IV (1870—1871), pp. 325—329, 365—372, 384—387, 394—398, Maiorescu publică, în traducere românească, *Despre filosofie la Universitate. O prescurtare din Artur Schopenhauer*, în care filosoful german batjocorea sângeros pe unii colegi ai săi întru filosofie, — și în primul rând pe Hegel. Sub girul științific al lui Maiorescu, articolul pune în circulație aprecieri de felul celor următoare (pp. 384—385): « sofismele goale ale

Filosofia lui a fecundat însă gândirea unora dintre cugetătorii străini și, încorporate în sisteme străine, ideile lui au circulat larg în cultura veacului al nouăsprezecelea. Prin influența uriașă pe care au avut-o asupra gândirii europene în secolul trecut și continuă a o avea și în secolul nostru, Proudhon, Taine și Marx sânt, de bună seamă, aceia cari au menținut în cercuri foarte largi interesul pentru un mare număr din aceste idei. Și prin influența puternică pe care au exercitat-o, în ordine socială și în ordine literară, asupra Românilor, ei au mijlocit acestora un contact indirect cu hegelianismul. Cercul dela *Contemporanul*, care alcătuiește unul din focarele de seamă din care au radiat, deviate mai mult sau mai puțin, ideile lui Taine, a fost anticipat; iar succesiunea lui de ideologie literară este încă departe de a fi total lichidată.

Din punctul acesta de vedere, Bogdan-Duică s'a găsit într'o situație avantajoasă: de timpuriu, de pe vremea când era elev la liceul din Brașov, el are puțința să ia cunoștința de unele note desprinse din filosofia lui Hegel. Prin situația lui, Brașovul era destinat, alături de Sibiu, să se integreze mai ușor în ritmul cultural al țării de peste Carpați. O veche tradiție literară comună ușura această apropiere. Nu poate fi nimic surprinzător în cazul acesta în afirmația că, la Brașov, Bogdan-Duică s'a găsit într'un mediu intelectual asemănător întrucâtva aceluia pe care l-ar fi avut într'unul din marile orașe de peste Carpați, la București și mai cu seamă la Iași. Este prețioasă

lui Fichte, Schelling și ale perniciosului Hegel »; « impertinența cu care Hegelianii în toate scrierile lor vorbesc fără sfială și fără introducere în lung și în lat despre așa numitul « spirit »; « Nu au deschis toate aceste drumul șarlataniei filosofice celei mai scandaloase, de care a avut lumea vreodată a se rușina: la manoperile lui Hegel și a miserabililor săi compani? ». Un repertoriu al amabilităților lui Schopenhauer față de Hegel și urmașii săi ni-l dă G. Fr. Wagner în *Encyklopädisches Register zu Schopenhauers Werken*, Karlsruhe, 1909, s. v. — Adeziunea la o concepție literară fiind adeseori în legătură cu concepția socială împărtășită, ni se pare revelator pentru orientarea spiritului român studiul lui K. Kautsky, *Arthur Schopenhauer*, apărut, în traducere românească, în *Contemporanul*, VI, sem. II, pp. 48—67, 122—140, din care desprindem următorul pasaj (p. 126): « Hegel a fost filosoful evoluției, al revoluției, deși uneori se arăta atât de conservator. Schopenhauer, tăgăduitorul evoluției, este teoreticianul conservatorismului, al chinezismului celui mai ruginit, deși uneori lovește cu sgomot în instituțiile actuale, mai ales în acele, cari n'au voit să-l cunoască, adică în universități, academii, etc. ».

mărturisirea pe care el însuși o face în legătură cu începuturile sale literare: ele datau de pe vremea când el era elev la Brașov și au fost patronate de un publicist cunoscut pe vremea aceea, de Teohari Alexi ¹⁾. Acesta făcuse să apară acolo, în 1882—1883, revista *Noua Biblioteca Română*, care cuprindea în pântecele sale multe și grele păcate literare; ea aducea însă și un studiu de estetică, pe care însuși directorul îl prelucrase după filosofi străini. Un singur exemplu ne va convinge de izvorul ultim al ideilor lui Alexi: « Poesia », spune el, « este mai cu seamă arta sensului intern, fiindcă mediul sensual prin care reprezintă vieața, nu este alta decât un mediu spiritual, căci se compune din imaginile fantasiei reprezentate iarăși pentru fantasie. Pentru sensul extern, poezia, ce-i drept, are necesitate de cuvinte, dar ființa ei nu constă numai din cuvintele și nici din sonurile însăși, ci din reprezentațiunea spirituală, care se manifestă prin cuvinte » ²⁾. Față 'n față cu această definiție, aceea a lui Hegel, după care poezia nu este decât o reprezentare internă, în care formele spirituale se substituiesc formelor materiale. Imaginea este astfel forma specifică sub care se prezintă un subiect în poezie. Ea constituie adevăratul material poetic, în timp ce limbajul nu este decât un mijloc de transmisiune ³⁾. De bună seamă nu se poate afirma că definiția lui Alexi corespunde

¹⁾ *Art. cit.*, *Salonul literar*, 1926, p. 97.

²⁾ *Noțiuni de estetică*, *Noua Bibliotecă Română*, 1882, pp. 103—104.

³⁾ *Vorlesungen über die Aesthetik*, III, pp. 226—227: « Bei dieser Zurückziehung des geistigen Inhalts aus dem sinnlichen Material fragt es sich nun sogleich, was denn jetzt in der Poesie, wenn es der Ton nicht sein soll, die eigentliche Aeusserlichkeit und Objektivität ausmachen werde. Wir können einfach antworten: das innere Vorstellen und Anschauen selbst. Die geistigen Formen sind es, die sich an die Stelle des Sinnlichen setzen, und das zu gestaltende Material, wie früher Marmor, Erz, Farbe, und die musikalischen Töne abgeben. Denn wir müssen uns hier nicht dadurch irre führen lassen, dass man sagen kann, Vorstellungen und Anschauungen seien ja der Inhalt der Poesie. Diess ist allerdings, wie sich später noch ausführlicher zeigen wird, richtig; ebenso wesentlich steht aber auch zu behaupten, dass die Vorstellung, die Anschauung, Empfindung u. s. f. die spezifischen Formen seien, in denen von der Poesie jeder Inhalt gefasst und zur Darstellung gebracht wird, so dass diese Formen, da die sinnliche Seite der Mittheilung das nur Beiher spielende bleibt, das eigentliche Material liefern, welches der Dichter künstlerisch zu behandeln hat. Die Sache, der Inhalt soll zwar auch in der Poesie zur Gegenständlichkeit für den Geist gelangen, die Objektivität jedoch vertauscht ihre bisherige äussere Realität mit der innern,

cuvânt cu cuvânt aceleea a lui Hegel; dar cum ele sânt zidite pe aceeași concepție și cum nu putem atribui publicistului român nici cea mai relativă libertate de mișcare în acest domeniu, suntem obligați să admitem existența unei a treia lucrări, care să îndeplinească oficiul de mediatoare între concepția filosofului german și prelucrarea scriitorului român.

Sânt cu toate acestea în articolul lui Bogdan-Duică unele elemente care ne-ar ispiti să bănuim că el ajunge, la rândul său, la o sinteză a celor două procedee, așa cum o cerea Hegel: într'adevăr, el stabilește o disociere fundamentală între opera de artă și creatorul ei, recomandând pentru cea dintâi metoda de cercetare empirică și rezervând pentru cel de al doilea pe cea metafizică. Drept rezultat al acestei disocieri avem astfel combinarea ambelor metode de cercetare, dar o combinare originală, pe care hegelianismul n'o poate revendica. Pentru filosoful german, frumosul este realizarea ideii pe plan sensibil ¹⁾. Din această intruziune a spiritualului în material, rezultă necesitatea de a analiza opera de artă în elementele ei ideale și materiale, combinând metoda de cercetare empirică cu cea metafizică.

Mărginindu-ne la cuprinsul aceluiași articol, se impune să fie deduse concluziile pe care Bogdan-Duică nu le-a dedus și pe care acei ce l-au discutat nu le-au întrezărit ²⁾. Primul fapt care se cuvine să fie reliefat este acela că, pentru el, estetica metafizică este un dar divin ce caracterizează pe scriitorul de geniu. Interzisă muritorilor de rând, ea devine un corolar al capacității creatoare a artistului, singurul în măsură să judece opera sa în raport cu un ideal artistic preexistent. Mai mult însă. Recunoscând unicitatea de structură a artistului de geniu, așa cum o face scriitorul român, trebuie să recunoaștem în mod implicit aceeași unicitate și operei de artă. În cazul

und erhält ein Dasein nur im Bewusstsein selbst, als etwas bloss geistig Vorgestelltes und Angeschautes. Der Geist wird so auf seinem eigenen Boden sich gegenständlich und hat das sprachliche Element nur als Mittel, theils der Mittheilung, theils der unmittelbaren Aeusserlichkeit, aus welcher er, als aus einem blossen Zeichen, von Hause aus in sich zurückgegangen ist ».

¹⁾ Asupra acestui punct v. și V. Basch, *Des origines et des fondements de l'Esthétique de Hegel*, în *Études sur Hegel*, Paris, Armand Colin, 1931, p. 83 sqq.

²⁾ Articolul a fost înregistrat, după cum am văzut, de E. Lovinescu în *Ist. lit. rom. cont.*, II, p. 60; acel care l-a discutat este Gherea, *art. cit.*, *Critice*, II, p. 17 sqq. (în special pp. 41—44).

acesta sunt posibile numai observații asupra operelor de artă luate izolat, dar nicidecum edificarea lor în principii. Faptul acesta condamnă la non-existență estetica empirică, în afară de cazul când ea s'ar mulțumi să fie o sumă de observațiuni particulare. Artistul cu structură excepțională, acela care nu seamănă cu « lumea prin care trecea », capătă, în cuprinsul acestei discipline și în concepția lui Bogdan-Duică, rolul funest al calului troian. Și astfel, după ce isgonise estetica metafizică în empireul genialității, scriitorul român simplifică situația arătând, în mod involuntar, imposibilitatea esteticei empirice de a exista pe fața pământului: o concluzie personală, care anulează datele hegeliene dela care pornise raționamentul său.

Dar dacă, în elementele fundamentale ale concepției despre poezie, o erezie involuntară distanțează pe Bogdan-Duică de Hegel, el se menține, la aceeași dată, în cercul de vederi al filosofului german, atunci când discuția lui se referă la forma poeziei. Pentru el nu numai cuvântul, dar și elementele versificației, ritmul și rima, nu joacă niciun rol: « Nici ritmul », spune el într'o revistă literară din 1888, « nici rimele nu fac poezie ; poeziile în proză ale lui Turghenieff sunt tuturora prea bine cunoscute ». Iar după aceasta continuă în termeni ce amintesc de aproape pe Hegel: « de aceea o poezie bună tradusă în proză tot poezie bună rămâne. Acesta e și cel mai bun și mai ușor mijloc pentru cercetarea cuprinsului de idei al poeziilor » ¹⁾. Idee pe care filosoful german, care acorda formei o atenție mai de grabă de ordin principial, o exprimase cu toată claritatea: întru cât prin partea lui materială cuvântul nu are nicio importanță în poezie, aceasta, crede Hegel, poate fi tradusă într'o limbă străină sau din versuri în proză, fără să sufere o alterare esențială. Sunetele pot fi puse astfel în raporturi schimbate între ele, fără ca poezia să fie anulată ²⁾.

¹⁾ *Gazeta Transilvaniei*, 1888, nr. 68.

²⁾ *Op. cit.*, III, p. 227: « Deshalb bleibt es auch für das eigentlich Poetische gleichgültig, ob ein Dichtwerk gelesen oder angehört wird, und es kann auch ohne wesentliche Verkümmern seines Werthes in andere Sprachen übersetzt, aus gebundener in ungebundene Rede übertragen, und somit in ganz andere Verhältnisse des Tönens gebracht werden ». — Asupra rolului pe care-l are sunetul în poezie în concepția lui Hegel, v. de asemenea t. I, p. 114 și t. II, pp. 259 — 260.

Privit astfel în principiile sub care se desfășoară gândirea sa, Bogdan-Duică este departe de a înfățișa, la data aceasta, o concepție unitară. Va fi fost și acesta unul din motivele ce l-au determinat mai târziu să condamne în bloc primele sale manifestări științifice ¹⁾.

Această lipsă de unitate a concepției nu trebuie să ne surprindă însă din partea unui scriitor, însuflețit de năzuința de a se integra mișcării junimiste. Pentru că Junimismul însuși, a cărui unitate se realizează prin atitudinea critică față de mișcarea spirituală contemporană, în ordine ideologică se caracterizează într-o largă măsură prin polivergența articulațiilor sale. Importanța problemei ne împiedică de a insista aici asupra orientării bipolare pe care Titu Maiorescu o aducea în cultura română. Legat de Feuerbach și de stânga hegeliană prin ideile sale în materie religioasă, legat de Schopenhauer prin atitudinea lui conservatoare pe plan social, el avea să se resimtă și în ordine literară de divergența de sens a punctelor sale de derivare spirituală. Situația se simplifică însă și mai mult dacă trecem în rândurile partizanilor. Dacă, în fața progresului tot mai simțitor pe care școala lui Gherea îl realiza pe fiecare zi, un Iacob Negruzzi înțelegea să se baricadeze în concepția idealistă a artei și să arboreze, cu gesturi aristocrate, formula «artă pentru artă» ²⁾, el nu disprețuia în anumite momente nici arta concepută ca instrument de luptă socială, legată de societate prin rădăcinile sale și prin funcțiunea pe care o îndeplinea ³⁾. Alături de el, cazul unui Vărnăv Liteanu este și mai elocvent: el pornește dela afirmația că *Doinele* lui Alecsandri sânt dovada unei creațiuni în afară de influența mediului social ⁴⁾, spre a ajunge în cele din urmă la mărturisirea că opera literară nu se poate explica decât explicând condițiile

¹⁾ *Discuții literare, Societatea de mâine*, II, p. 61: «azi nu-mi mai plac, fiindcă nu sunt erudite, nu au lărgime, sunt la nivelul tinerimii de atunci, de pe la 1888—1890, a Ardealului».

²⁾ *Epistola V. Cătră A. Naum, Almanachul Societății Academice social-literare «România Jună»*, II, Viena, 1888, pp. 101—106.

³⁾ *Epistola II. Cătră Alecsandri, Conv. lit.*, XI, pp. 277—278.

⁴⁾ G. Vărnăv-Liteanu, *Operele complete ale lui Alecsandri. Cercetare critică, Conv. lit.*, X, p. 57.

sociale în care ea a luat naștere ¹⁾). Și chiar în primul caz invocat, acela al *Doinelor*, concepția criticului dela *Convorbiri* nu păcătuiește printr'o excesivă rigurozitate logică: nesimțind decât repulsie față de societatea moldovenească din epoca Regulamentului Organic, Várnav Liteanu crede că Alecsandri ar evada, în creațiunea sa, din această societate și astfel *Doinele* s'ar sustrage oricărei influențe din partea acesteia. Dar evadarea îl duce pe Alecsandri în lumea satului și *Doinele*, care iau naștere în mediul acesta și oglindesc în toată strălucirea lor fabula și sentimentele poporane, ne arată că în mintea lui Várnav noțiunile de «mediu» și de «societate» se organizau între limite foarte capricioase.

Și dacă astfel stau lucrurile cu cei chemați să păzească larii familiari, vom înțelege de ce a fost atât de slabă rezistența pe pozițiile idealiste ale unui discipol ca Bogdan-Duică: cu urechea plecată către șoaptele pământului, mirajul istoriei a fluturat întotdeauna ispititor în fața ochilor săi.

Dintre elementele discutate în articolele analizate, acela care va căpăta un relief tot mai puternic în preocupările scriitorului ardelean este personalitatea. Târziu de tot, în 1927, el va face mărturisirea că asupra personalității aducea concepția lui Ranke: «personalitate... este cel ce întrupează... energic, victorios, mare, tendințele epocii» ²⁾.

Personalitatea aceasta, ce se definește și se impune prin accentuarea unor anumite trăsături și pe care, în articolul discutat, Bogdan-Duică nu era încă hotărât s'o urmărească în relațiunile ei cu lumea fizică,

¹⁾ *Alexandri, Conv. lit.*, VI, p. 366; *Dumbrava Roșie, ibid.*, VIII, p. 153. În articolul citat despre Alecsandri (*Conv. lit.*, VI, p. 365) susține că la Greci arta este produsul firesc al pământului și climatului.

²⁾ *Pentru cetitorii mei, Națiunea*, 1927, nr. 70; v. și nr. 38: *G. Brandes: Omul mare. O conferință a ilustrului decedat*, unde se dă rezumatul conferinței ținute de Brandes la Paris în 1902 despre «omul mare». Discutând concepția lui Taine, Brandes arată că omul mare, după concepția criticului francez, este un rezumat al epocii sale. Spreosebire de Taine, Brandes crede că omul mare este punctul de plecare al unei noi civilizațiuni. — Ceva asemănător vedea Bogdan-Duică în Eminescu (*Luceafărul*, 1909, p. 536), care i se pare a fi «un creator de națiuni»: o formulă în care băteau încă valuri întârziate din concepția romantică a geniului, așa de scumpă literaturii române din secolul trecut.

se realizează în opera de artă și poate fi definită din analiza acesteia. Iată-l în fața lui Molière: « Vederile filozofiei acesteia, luate la un loc, ne permit a reconstrui pe autorul lor din toate punctele de vedere, din care el a privit și a observat și a studiat pe om. Și numai zicând aceasta, vom fi în stare să ne dăm seamă de înțelesul vorbei ce a zis-o Goethe despre Molière: « Der reine Mensch ! » ¹⁾. Și autoritatea lui Goethe era întărită de aceea a lui Schiller, ale cărui păreri asupra artei dramatice Bogdan-Duică le extrăgea din opera de reputație bine stabilită a lui Minor. Schiller socotea indispensabilă prezența vizibilă a personalității creatorului în opera de artă ; din pricina aceasta aprecierea lui avea multe rezerve față de teatrul lui Lessing sau Shakespeare, care-și construiau eroii pe un plan obiectiv ²⁾.

Cu o astfel de concepție se apropie el de opera unora dintre poeții români. Poezia lui Sihleanu solicită atenția criticului literar ; el nu vrea să-l lase « numai în seama istoricului literar, care-i mântue în câteva șire și de multe ori nu-i în stare a-și zugrăvi personalitatea vie a autorului ». Din opera lui a ales în deosebi capitolul acela în care personalitatea scriitorului se manifestă mai liber, anume poezia lirică. « Poveștile lui au rămas nepomenite, pentru că ele nu-mi erau necesare ca să explic pe autorul lor » ³⁾. Privind astfel lucrurile din punctul de vedere al participării autorului la opera de artă, Bogdan-Duică își însușește o anumită ierarhie a genurilor literare, în vederile căreia importanța cea mai mare era atribuită poeziei lirice. Această clasificare se întemeiază pe concepția că în epos și dramă mărimea subiectului în el însuși, fără niciun fel de prelucrare artistică, trebuie să fie atât de copleșitoare, încât să umbrească definitiv pe autor. Este o părere pe care scriitorul român o desprindea din *Estetica* lui Jean Paul ⁴⁾ și pe care studiul lui Minor asupra lui Schiller i-o reactualiza.

¹⁾ *Corespondență din București, XII. Dela teatru, Tribuna, 1890, nr. 282.*

²⁾ *Corespondență...*, XV. *Nicolae Nicolescu, Tribuna, 1891, nr. 13*; din I. Minor, Bogdan-Duică pune la contribuție studiul *Schiller. Sein Leben und seine Werke*, Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1890. Ceva mai târziu (*Cronica literară. Literatură bulgară, Flacăra, 1911, p. 80*), vorbind despre literatura bulgară, arată că discuțiile critice de acolo « au defectul că nu țin seamă de personalitatea poezilor, care este determinantă și permanentă ».

³⁾ *Ibid.*, XIII. *Alexandru Sihleanu, Tribuna, 1890, nr. 296.*

⁴⁾ *Dela teatru, Tribuna, 1890, nr. 242.* Pe Jean Paul îl citează în ediția din 1813.

El nu rămâne însă timp îndelungat în tovărășia lui Goethe, Schiller, Jean Paul. În concepția lui asupra personalității, Bogdan-Duică revine curând la Taine: cercetătorul trebuie în adevăr să aibă în vedere « căutarea omului în opera artistului, ghicirea personalității scriitorului din scrutarea operei lui ». Această operă încetează însă de a fi concepută ca o entitate supratelică; de aceea el afirmă că metoda de cercetare a ei o poate găsi cineva în studiile lui Gherea sau *Filosofia artei* a lui Taine. Și criticul literar, care nutrea un dispreț așa de adânc față de istoria literară, adaugă: « Acest punct de vedere este o lege a criticei; și a fost și este un obicei intelectual al tuturor oamenilor, care citesc cugetând »¹).

În felul acesta Bogdan-Duică ajunge să urmărească opera de artă în rădăcinile pe care ea le înfige în mediul social și să se raporteze la experiența umană a artistului. Acesta este procedeul pe care îl pune în practică atunci când descrie personalitatea lui Nicoleanu: « o simțire « duioasă », un suflet « fraged », precum se caracterizează el însuși; el era dăruit cu o fantazie caldă, care putea să-și construiască situațiile celor nenorociți și să le simtă, ca și cum ar fi fost ale sale; el însuși trăise o viață grea și culesese toate elementele acelei construirii a nevoilor străine; aceste trei pricini de căpetenie se întruniră pentru a crea pe cel mai mare filantrop poet al nostru, pe reprezentantul cel mai eminent al acelor sentimente, pe care psihologia le numește sentimente simpatetice »²).

¹) *Art. cit., Tribuna*, 1891, nr. 13. Grație acestei revizuirii de atitudine se explică reproducerea în *Tribuna*, 1891, nr. 70, după *Crestomatia română* a lui Manliu, a unui articol al lui Gherea, *Poetisarea trecutului și fantasticitatea*.

²) *Art. cit., Tribuna*, 1891, nr. 13. — Schimbând puțin termenii, Nicoleanu este și în 1906 (în vol. N. Nicoleanu, *Poezii și proză*; Vasile Cârlova, *Poezii*; C. Stamati, *Poezii și proză*, București, Minerva, p. 19), « cel mai cald poet român al simțirilor altruiste ». Echivalând ideea de personalitate, « natura centrală » apare sub pana scriitorului român în 1893 (*Petru Maior. Un studiu biografic*, Cernăuți, 1893, p. 12): « *Naturi centrale* numea Turghenev pe-acei bărbați cari în mijlocul neamului lor stau cu toată inima lor, cari întrunind în firea lor tot ce are bun și din ce are și rău poporul, îl înțelege (sic) pe-acesta deplin, știu totdeauna ce vrea, simte (sic) ce visează și nădăjduște, și sunt în stare să-i încorporeze visul și nădejdea ori să-i deschiză calea spre realizarea lor; căci stând în mijlocul poporului ei stau și deasupra lui; deasupra-i ridică virtutea mai curată, talentul mai mare. — O natură centrală a fost și Maior. Toate tendențele sociale, politice și literare ale timpului și pe poporului său au lăsat în scrierile lui urme... ».

Începe să se schițeze în rândurile acestea ștergerea frontierelor dintre critica literară și istoria literară, un proces a cărui desfășurare va merge paralel cu activitatea de mai târziu a scriitorului. Noțiunea de personalitate artistică își definește din ce în ce mai precis conținutul prin stratificarea elementelor istorice: alături de mediu și de epocă, ideea de rasă își face apariția. Idee veche, care-i reținuse atenția încă de pe vremea când publica în *Tribuna* dela Sibiu unele fragmente din *Istoria literaturii engleze* a lui Taine. La data aceea, preocupat de analiza psihologică, de căutarea legilor « vegetației omenești », el afirmă că opera de artă nu trebuie urmărită numai în mediul și timpul care au produs-o, ci în straturi mai adânci: « Aceste le explicăm explicându-ne felul rasei, al celui complex de însușiri ce le ai din naștere și se arată de obicei în deosebirile de temperament și organizație fizică »¹). În felul acesta, poetul devine exponentul rasei, în el « țâșnește neamul, rasa: cum simte aceasta, până la ce înălțimi se urcă putința ei de concepție ideală? iată ce totdeauna trebuie să ne intereseze de aproape »²). Mediul și personalitatea devin « cei doi poli ai orientării critice »³); și astfel, cel ce studiază o individualitate literară nu se poate sustrage obligației de a-și pune și problema rasei. Rasa, mărturisește el și în partea din urmă a activității sale, trebuie să străbată « în portretul literar, ca de exemplu la Taine, în istoria literaturii engleze »⁴). Este drept că din punct de vedere biologic ar fi o naivitate să se mai creadă în puritatea rasei: « Când zic rasă eu acum înțeleg popor reeșit din încrucișări cu corespondente încrucișări sufletești. Suma tuturor necunoscutelor și abia bănuitelor eredități produc sufletul național »⁵). Sufletul acesta

¹) *Din Taine, Tribuna*, 1889, nr. 2.

²) *O surprindere în poezia română* (T. Argezi), *Națiunea*, 1927, nr. 276.

³) *Istoriografia literară română*, N. Iorga, *Viața românească*, LXIII (1925), p. 79.

⁴) *Ibid.*, p. 80.

⁵) *Ibid.* V. și ceea ce spune asupra lui Stamati, în lucrarea amintită din ed. Minerva, 1906, p. 175: « Cu ce plăcere n'aș primi eu, Ardeleanul, cel care asemenea doresc cu căldură viitorul mare amestec de sânge, din care se va ridica, abia atunci, cea mai din urmă și cea mai sănătoasă și neînfrântă temelie fiziologică a mării viitoare a neamului nostru, cum n'aș primi eu această demonstrație anticipată a celor ce vor să vie? Rasă bună, muzică de sânge era în Stamati ». Ea constituie « temelul *sine quo non* »; lăsat însă numai la ceea ce îi dicta această muzică de

național își are tendințele sale ce diferă dela o epocă la alta: acela care le dă expresia cea mai puternică este o personalitate ¹⁾. În cuprinsul acestei personalități se poate vorbi de predominarea uneia dintre facultățile sufletești, « la faculté maîtresse » a lui Taine: « Să ne întrebăm așa dar », spune Duică în legătură cu poezia lui Iancu Văcărescu, « care este acea *faculté maîtresse*, care, precumpănind, constituie trăsătura fundamentală a fizionomiei lui literare? » ²⁾.

Influențat de unele critici adresate sistemului lui Taine, Bogdan-Duică are astfel momente de îndoială în ceea ce privește ideea de puritate a rasei ³⁾. El construiește cu toate acestea noțiunea de perso-
sânge, Stamati ar fi ajuns un « doinaș dulce 'n metre simple », nu un poet de fantazie și de sentiment romantic, bucuos că poate urma pe poeții romantici pe care el îi gusta laolaltă cu contemporanii săi.— Cel care vorbise de « muzica de sânge » în legătură cu poezia lui Stamati este B. P. Hasdeu, în articolul *Costachi Stamati*, în *Revista Nouă*, I, (1888), nr. 6, pp. 212—213, care împrumutase expresia din scriitorul spaniol Calderon de la Barca. Pentru Hasdeu însă, ca și pentru Calderon, această « muzică de sânge » caracterizează nu rasa în general, ci familia. — Iată acum și criteriile pe care Bogdan-Duică le pune în lumină atunci când vorbește despre literatura cu caracter antisemit a lui Alecsandri (*Cronică teatrală, Luceafărul*, 1910, p. 543): « Matineurile sunt cuprinse cu *Lipitorile satelor* de V. Alexandri, cu muzică. Sala este totdeauna plină, copiii curg Dumineca la teatru și cu ei, și oameni mari. Ovieiul lui Liciu îi nebunește: se aplaudă puternic, iar eu mă înfund într'o umbră și meditez asupra triumfului pe care jocul unui actor îl asigură și celor mai mari naivități. Arta pierde, dar rămâne antisemitismul, care va fi cândva de mare folos acestei țări ». În această constatare suntem ispititi să bănuim rațiunea secretă care determină pe Bogdan-Duică să-și schimbe părerea despre această lucrare dramatică a lui Alecsandri, socotită; în *Vasile Alecsandri. Povestirea unei vieți*, București, Cultura Națională, 1926, p. 46, drept o operă de valoare.

¹⁾ Pentru cititorii mei, *Națiunea*, 1927, nr. 70.

²⁾ *Istoria literaturii române moderne*, p. 3.

³⁾ Sub influența lucrării amintite a lui Lacombe, *Introduction à l'histoire littéraire*, care, în liniile ei mari, este o respingere a teoriilor lui Taine. După el, rasa este (p. 22) « idée vague, hypothétique, qui n'est pas démontrée ni même démontrable directement ». Mai departe el crede că Taine a greșit despărțind momentul de mediu, — două noțiuni care se confundă. Și, la rândul său, Lacombe studiază amănunțit mediul într'un capitol dezvoltat (livre III, ch. 3, pp. 259—313), ceea ce îi dă din nou satisfacția să combată pe Taine. Către Lacombe îl îndruma pe Bogdan-Duică *Introducerea* lui Joseph Texte la lucrarea lui Louis Betz, *La littérature comparée. Essai bibliographique*, Strasbourg, Karl J. Trübner, 1900, unde, la p. XXI, găsim afirmațiunea următoare: « Des livres comme la *Comparative Literature* de H. M. Posnett, ou comme l'*Introduction à l'histoire littéraire* de M. Lacombe ou comme les *Prinzipien der Literaturwissenschaft* de A. Elster, —

nalitate pe formulele desprinse din scriitorul francez, pe care-l completează însușindu-și concepția lui Ranke despre rolul social al acestei personalități. Și întreaga lui operă științifică este, după propria-i mărturisire, evidențierea personalităților naționale ¹⁾. În felul acesta arta înaltă pe care, sub unele influențe ce le vom descifra ulterior, el ajunge să o considere drept « tipică », este socotită de el ca izvorînd din mediu, din personalitate și din consimțământul mediului ²⁾.

pour ne citer que les plus récents, — peuvent servir à limiter ici le champ de la discussion et à déterminer les problèmes ». Remarcăm de pe acum faptul că pasajul acesta va cădea din nou sub ochii lui Bogdan-Duică atunci când va recensa studiul lui Drouhet despre Vasile Alecsandri, în *Societatea de mâine*, II, p. 402: nemai fiind însă atât de recente, lucrările amintite în fragmentul reprodus de noi aveau să fie lăsate de o parte de învățatul român, care nu se raportează decât la pasajele care preced și care urmează. — Lucrarea lui Betz a fost citită foarte atent de Duică: exemplarul pe care îl poseda, astăzi donat, cu întreaga sa bibliotecă, Seminarului de istoria literaturii române moderne dela Universitatea din Cluj, este subliniat în creion de diferite colori. Aceasta este lucrarea care i-a pus la îndemână o mare parte din bibliografia literară pe care avea să-și întemeieze, până târziu de tot, studiile sale.

¹⁾ *Art. cit.*, *Națiunea*, 1927, nr. 70. Este ceea ce îl preocupă în studiul asupra lui George Lazăr, *George Lazăr*, București, 1924 (Academia Română, Mem. Secțiunii lit. S. III, t. I, mem. 6) p. 1: « Proprie rămâne tendința mea de a-l descifra pe Lazăr ca *personalitate științifică* bogată; de-o acută simțire la orice atingere; imaginând meniri proprii și naționale mari; voind să realizeze stăruitor ce imagina; conștientă în orice moment de martiriul său; și chiar tragică prin durerea că nu a văzut rodul apostolatului său suferitor ». Această personalitate, crede el mai departe, se concentrează în jurul unei idei, pe care caută s'o realizeze și s'o închine societății (*ibid.*, pp. 1—2). Mărturisiri ulterioare atenuiază însă simțitor afirmația aceasta, care, de altfel, s'ar împăca rău cu unele lucrări ale sale, bunăoară cu aceea închinată lui Ion Barac, scriitor care ar putea fi orice, afară de « personalitate ». Faptul acesta îl obligă pe Bogdan-Duică să arate că lucrarea lui era numai un « pretext de a lămuri epoca » (scrisoare către S. Pușcariu, din 1929, publicată parțial în broșura *In memoria lui G. Bogdan-Duică*, p. 17), de-a lămuri « *înceata* înălțare a nivelului cultural în Ardeal », de-a lămuri « puterile care l-au înălțat ». In această operație, Barac este socotit « drept una din primele trepte, din treptele de jos, peste care Ardealul, urcând, a trecut de mult » (*Ioan Barac, Studii*, București, 1933, p. 5).

²⁾ *Titu Liviu Maiorescu*, p. 18. Expresia lui Duică: « Artă tipică, ideală, își are originea în mediu din care impresiunile curg spre artist, în personalitatea artistului — a cărui psihologie abia de curând filozofia o cercetează cu oarecare succese — și în consimțământul mediului, căruia i se înfățișează solicitându-i aprobarea ». Ceea ce trebuie înțeles în sensul că mediul provoacă apariția impresiunilor, iar nu că le pune la dispoziția artistului de-a-dreptul fabricate.

Faptul acesta arată necesitatea cercetărilor biografice, care « servesc uneori la fixarea momentului și la explicarea condițiilor din care au răsărit cutare ori cutare operă, alte ori la precizarea epocii în care poetul a dat preferință unui gen de scriere față de altul »¹⁾; ele « nu sunt de niciun folos, dacă nu au destul timp, ca să arate cum din viață au înflorit simțirile poetului și cum viața a călăuzit gândirile lui în anumite direcții »²⁾. Și înaintând tot mai mult în sensul acesta, el va ajunge să propună, în legătură cu studiile despre Eminescu, următoarea metodă: « Întâia grijă a biografului aceasta trebuie să fie: A stabili idealurile lui, vii (fetița din *Floare-albastră*, socialistul din *Împărat și proletar*, dascălul Pumnul, poetul Eliad etc.) ori moarte (codrul, isvorul, teiul, etc.); și apoi a le căuta originile și a le aprecia valoarea estetică, pentru el și pentru noi »³⁾.

Absorbirea criticii literare de către istoria literară era impusă de condițiile sufletești în care s'a găsit Bogdan-Duică. Era pe de o parte constatarea rezultatelor pozitive pe care critica lui Titu Maiorescu le adusese în literatura română, erau, pe de altă parte, înclinarea firească spre istorie și studiile istorice pe care el le făcuse, ceea ce, în ordine literară, îl ducea către sistemul lui Taine. Estetismul idealist, pe care Titu Maiorescu ar fi dorit să-l reprezinte în toată puritatea lui, se lovea astfel de istorismul lui Taine. Conflictul nu se putea soluționa pentru Bogdan-Duică decât prin fortificarea pozițiilor istorice, în cuprinsul cărora el va reține însă criteriile de valorificare estetică și va admite noțiunea de individualitate artistică. Ancorând la această concepție, scriitorul român o va aplica în toată rigurozitatea. Iată aspectul pe care-l ia, în 1925, recensarea volumelor *Floarea pământului* și *Povestea omului* ale lui Demostene Botez: « D. B.

1) *Despre Grigorie Alecsandrescu, Conv. lit.*, 1900, p. 839. Dar la data aceasta scriitorul ține să delimiteze precis domeniul esteticii de cel al istoriei: « De aici înainte voi intra într'o serie mai lungă de amănunte privitoare la viața ori la operele lui, amănunte indiferente pentru aprecierea estetică, însă de preț pentru istoricul literar ».

2) *Grigore Alexandrescu. Discurs rostit la centenarul nașterii lui, la « Ateneul român » din București în 20 Ianuarie 1913, Luceafărul*, 1913, nr. 4, p. 119.

3) *Discuții literare. Și iarăși, și iarăși Eminescu, Societatea de mâine*, 1925, p. 231.

s'a născut la 29 Iunie 1893 într'un sat (Hulub, din com. Trușești, jud. Botoșani). Tata era preot, iar mama fata unui preot dintr'un sat vecin. Școala a făcut-o în sat, apoi în Botoșani, apoi la Iași, la liceul internat, unde se află o bibliotecă bună; biblioteca aceea i-a dat gustul de literatură. Pe atunci a scris întâiele versuri, publicându-le în *Arhiva*, în *Flacăra*, pe urmă în *Convorbiri*, la *Viața românească*, *Gândirea*. A studiat dreptul; dar, pentru trebuințele-i sufletești, și filosofie, și literatură. Trăiește în Iași, ca avocat.—Scurta biografie este un chenar simplu pentru o evoluție simplă. Satul acela apare destul de însemnat în *Floarea pământului*, dispare din *Povestea omului*, ai cărui nervi orășeniți rețin icoane umbrite de un pesimism ce fuge de lume, ca — Buddha și depresionează »¹⁾).

Un istoric literar este obligat să fie un bun cunoscător al biologiei și al psihologiei: numai în felul acesta el va fi în măsură să cunoască legile generale ale sufletului omenesc²⁾ și să diferențieze sufletește individualitățile³⁾. Aceste cunoștințe îl vor ajuta apoi să realizeze o selecție a materialului cu care operează: în istoria literară nu își au locul decât elementele ce prezintă o valoare reală, pentrucă, în ultimă analiză, istoria literară este știința valorilor literare: o spusese Iosif Nădejde în 1884, o repetă Bogdan-Duică în 1925⁴⁾. Și iată cum, în opoziție cu ceea ce susținuse altădată, scriitorul român ne face să asistăm de data aceasta la evacuarea cocoșăților din domeniul istoriei literare, în care, cu multă mărinimie, îi găzduise pe vremea entuziasmului idealist.

Aplicând aceste vederi literaturii române, el ajunge la constatarea că ea poate fi prezentată în curente sale fundamentale, iar în cuprinsul fiecărui curent, în personalitățile marcante. Era concluzia firească a felului în care conciliase concepțiile opuse între care se frământase întreaga sa viață. Este drept, această concluzie fusese

¹⁾ *Societatea de mâine*, 1925, p. 248.

²⁾ *Art. cit.*, *Viața Românească*, LXI (1925), p. 357. Conducându-se după ceea ce se făcea aiurea, — și în primul rând după ceea ce se făcea în Franța —, criticul român caută, în *Poetul soarelui*, *Luceafărul*, 1906, p. 460, să stabilească o bază de înțelegere a poeziei lui Alecsandri, analizând adâncurile fiziologice ale individului.

³⁾ *Art. cit.*, *Viața Românească*, LXI (1925), p. 358.

⁴⁾ *Ibid.*, p. 359.

realizată în altă parte încă de mai înainte: Bartels o aplicase literaturii germane ¹⁾; dar faptul că istoricul literar român și-o însușește, este o dovadă mai mult că ea corespundea din plin vederilor sale. Privire sintetică și operație analitică, — iată cele două planuri pe care trebuie să se desfășoare succesiv activitatea istoricului literar ²⁾. Și peste tot, privire adâncă în sufletul oamenilor, care trebuiesc și înțeleși, dar și educați ³⁾.

Paralel cu această transfigurare a concepției de istorie literară, Bogdan-Duică propune operei literare un nou ideal. Nu mai este vorba acum de « caracteristic », noțiune ce impunea artei frontierele individualului. Artă trebuie să se ridice la general, să redea ceea ce este « tipic »; ea devine în felul acesta « artă tipică » și rostul ei este să se înalțe « până la ideal ». « Idealul », continuă scriitorul român, « este: fenomenul cu valoare estetică, prins de artist din cursul vremii, al ființelor și al obiectelor trecătoare, cu valoarea sporită de imaginațiunea artistică; este realizarea valorii estetice gândite până la capăt în direcția în care natura însăși a împins fenomenul ca fenomen de frumusețe » ⁴⁾.

Am avut prilejul să arătăm în cele discutate anterior anumite aderențe clasice în crezul literar al lui Bogdan-Duică; fragmentul reprodus de data aceasta, pe care-l desprindem din una dintre ultimele sale lucrări în care pune probleme principiale, impune cercetătorului aceeași constatare. Aplicând ideilor sale termenii consacrați, vom înțelege că « fenomenul cu valoare estetică, prins de artist din cursul vremii, al ființelor și al obiectelor trecătoare » însemnează selectarea elementelor naturale, ceea ce ne conduce la « natura aleasă », « la nature choisie »; că această « valoare sporită de imaginațiunea artistică » transformă « natura aleasă » în « natură frumoasă », — « la nature choisie » devine « la belle nature »; arta nu mai reproduce astfel

¹⁾ *Art. cit., Viața rom.*, LXII, p. 31; din Bartels, lucrarea amintită anterior, *Geschichte der deutschen Litteratur*, din care Bogdan-Duică poseda volumul al doilea, închinat literaturii din secolul XIX.

²⁾ *Luceafărul*..., p. 3.

³⁾ Scrisoare către S. Mehedinți, datată din 27.IV.1923 și publicată în *Conv. lit.*, 1934, p. 798.

⁴⁾ *Titu Liviu Maiorescu*..., p. 18.

fenomenul natural în realitatea lui, ci într'o formă care, fără să existe în realitate, ar putea totuși să existe: nu « le vrai », ci « le vraisemblable ». Evoluând astfel între caracteristicul ce izvorăște din individual și tipicul ce îmbracă generalul, Bogdan-Duică se depărtează de teoria naturalistă spre a ancora din nou la țărnul clasicismului.

Introducând însă în ansamblul acesta noțiunea de « tipic », scriitorul român ne dă puțința să vedem ținuturi nouă străbătute de setea lui de cunoaștere. Într'adevăr, întreaga opoziție dintre caracteristic și tipic, așa cum o stabilește el, derivă din tratatul de literatură al lui Lehmann, una dintre lucrările ce au preocupat de aproape pe istoricul literar român. Scriitorul german dedică un capitol întreg acestei probleme, urmărind în amănunt raporturile în care se găsesc între ele caracteristicul individualizant, ce ne întâmpină în literatura naturalistă, și tipicul generalizant, cu care operează arta idealistă. Scriitorul naturalist este preocupat să prindă în opera sa particularul, să-și însușească, în măsura în care faptul este posibil din punct de vedere tehnic, toate trăsăturile incidentale pe care i le oferă realitatea și caută să individualizeze cu ajutorul lor. Artă idealistă înlătură tot ceea ce pare incidental, face să se șteargă frontierele individualului și așează totul pe datele fundamentale: « mit einem Wort: sie sucht das Typische wie jene das Individuelle ». Căutând în individual tipicul, arta idealistă va desprinde dintr'însul numai trăsăturile care pot fi ridicate la tipic. Este drept, această sublimare a datelor individuale poate duce la crearea de caractere lipsite de orice vieață; în generalitatea lor tipică ele vor deveni simple scheme, simple noțiuni abstracte. În cazul acesta poetul nu mai creează tipuri, ci alegorii. Și spre a ilustra primejdia aceasta care pândește arta idealistă, Lehmann se îndruma de asemenea către clasicism, către tragedia clasică franceză ¹⁾.

Raportând această concepție și definind, în discursul de primire la Academia Română, atitudinea ideologică a lui Titu Maiorescu pe baza ei ²⁾, Bogdan-Duică ne face să vedem ce poziții rezistente

¹⁾ R. Lehmann, *Poetik*, capitolul *Die Richtungen der Poesie. Naturalismus und Idealstil*, pp. 211—222, în special pp. 217—221.

²⁾ Spre a pune în lumină jocul pe vocabula maioreșciană și pe cea desprinsă din Lehmann ne mărginim la următoarele exemple: « concentrarea artistului în obiect îi dă puțința de-a lua obiectului mărginirea individuală și de a-l preface în tip, privindu-l *sub specie aeternitatis*, ceea ce este egal cu o idee platonice. Astfel,

ocupa, în concepția sa, clasicismul. Pornit sub zodia clasică a jumi-mismului, spiritul său se arcuia astfel și, peste decenii de literatură naturalistă individualizantă, el edifica același ideal estetic clasic.

Cel mai de seamă rezultat al acestei peregrinări între sisteme este, fără îndoială, caracterul explicativ pe care istoria literară îl capătă la Bogdan-Duică. Faptul acesta, care fixează concepția lui în plină actualitate științifică, îi impunea cu necesitate spargerea frontierelor istoriei literare naționale și ridicarea la literatura comparată. Preocuparea pentru literatura comparată se manifestă încă din primele sale articole, dar la data aceea nimic nu ne autorizează s'o socotim altfel decât ca un incident fericit. Într'adevăr, traducând, în 1888, o serie de *Snoave și povești slave*, el face observația că « analogiile cu poveștile neamului nostru sunt foarte dese »¹⁾. Dar ceea ce la această dată nu era decât un fapt incidental, va deveni, către sfârșitul vieții, când o bogată experiență literară deschidea largi orizonturi în fața sa, o concepție de solidă fundamentare științifică. Și ca și în alte

după Maiorescu, Shylock nu este Ovreiu, ci Ovreimea; Werther nu este un amoret individual, ci însuși sentimentalitatea amorului» (*Titu Liviu Maiorescu* . . , pp. 16—17); în fața acestora, câteva note desprinse din *Poetica* lui Lehmann: « Die Idealkunst dagegen zeichnet in grossen Umrissen, verschmählt alles, was zufällig erscheinen kann, und schwächt das Individuelle ab » (p. 217); « Es sind bestimmte, grosse, allgemeine Züge, welche jede einzelne Person zugleich kennzeichnen und ins Typische erheben » (p. 218); « Wo nun freilich die Auswahl eine allzu strenge ist und die individuellen Züge zu sehr verblassen, werden die Charactere farblos und blutleer, wie das z. B. in der klassischen Tragödie der Franzosen der Fall ist. Ja, sie werden in ihrer typischen Allgemeinheit zu blossen Schemen, die schliesslich nichts weiter als abstrakte Sinnbilder sind: statt der Typen schafft der Dichter Allegorien » (219). — Lehmann nu făcea de altfel decât să reactualizeze idei pe care Duică le manevrasse încă de mai înainte. În *Cronică teatrală, Luceafărul*, 1910, p. 565, reproduce din studiul lui Max I. Wolff asupra lui Shakespeare, apărut în 1908, un pasaj asupra regelui Lear, în care ni se spune, între altele: « În tot cazul persoanele din « Lear » au mai multă însemnătate tipică și caractere particulare mai puțin evidente decât se observă de altfel în arta individualizătoare a lui Shakespeare ». În fine problema aceasta a naturalismului și idealismului i-o punea și lucrarea lui Max Deri, *Naturalismus, Idealismus, Expressionismus*, 1921, pe care Bogdan-Duică o analizează, laolaltă cu altele, într'o serie de articole despre expresionism, publicate, cu scopul de a populariza cunoștințele de estetică, în *Societatea de mâine*, II (1925), nr. 13, 15, 16, 19.

¹⁾ *Gazeta Transilvaniei*, 1888, nr. 62.

împrejurări, el se adresează și de data aceasta lucrărilor de căpetenie. Iată-l stabilind clasificarea studiilor literare, după introducerea pe care Joseph Texte o scrisese la tratatul de bibliografie a literaturii comparate al lui Betz:

1. « *Chestiuni teoretice și probleme generale*, care sunt baza științei: ideile rasă, naționalitate, patrie (ipoteze); condițiile dezvoltării literare (climă, instituții, limbă, etc.); principii generale privitoare la creațiunea literară.

2. Literatură populară comparată sau folclor.

3. Literatura modernă comparată sau studiul comparativ al « monumentelor » literare propriu zise.

4. Istoria literaturii generale, Weltliteratur (cum i-a zis Goethe)! Adică: expunerea totalului dezvoltării simultane a tuturor literaturilor¹⁾.

Necesitatea de a adânci aspectul comparat al literaturii române îl face să propună, în 1926, un capitol special de literatură comparată într'o proiectată revistă de istorie literară: « Dela un timp încoace », spune Bogdan-Duică, « o serie de cercetători se ocupă cu influențele străine asupra literaturii românești... Anglia, Franța, Italia, Germania, Rusia, etc... au lăsat în literatura noastră urme adânci. Acestea ar fi cercetate cu stăruință; ar avea capitolul lor deosebit. Și s'ar căuta mult, în străinătate »²⁾.

Datele sumare pe care învățatul român ni le-a dat în direcția aceasta nu ne îngăduie să urmărim în amănunt concepția sa despre literatura comparată. Disciplină la modă în zilele noastre, era firesc lucru ca ea să se impună atenției sale, atât de stăruitoare în căutarea noutății. Nu vom avea candoarea să afirmăm că, prin ancorarea la această concepție, problema cercetării literare și-a căpătat soluția ei definitivă. Stabilind aderențele internaționale ale unei opere literare,

¹⁾ Recensia făcută lucrării lui Ch. Drouhet, *Vasile Alecsandri și scriitorii francezi*, în *Societatea de mâine*, II, p. 402. Informațiile asupra literaturii comparate le împrumută Bogdan-Duică din lucrarea amintită anterior a lui L. Betz, *La littérature comparée*, unde expunerea teoretică fusese făcută de J. Texte, într'o *Introduction* (pp. XIX—XXIV). Textul raportat aci rezumează paginile XXI—XXIII din lucrarea franceză. « Die Weltliteratur » a lui Goethe o găsea nu numai în clasificarea stabilită de Texte, ci și în textele epigrafice pe care Betz le punea în fruntea lucrării sale.

²⁾ *Scrisoare literară*, în *Cele trei Crișuri*, VII (1926), p. 67.

literatura comparată ne dă prilejul să integrăm un scriitor sau o temă unui curent literar de largă circulație; ea ne dă însă în același timp și prilejul să individualizăm, prin raportare la scriitorii care l-au influențat sau la aceia înrudiți spiritualicește cu el, un scriitor anumit. Prin esența lor, bunurile intelectuale sunt de factură cosmopolită. Nimic mai firesc în cazul acesta decât ca o operă literară să se împărtășească din experiența literară străină. Dar o astfel de operă nu există numai internațional, ci și național. Ea aclimatizează valorile străine, le localizează, le face să capete un sens național. Este un proces de transfuzie, ale cărei rezultate nu se fac simțite în bine decât în măsura în care noile elemente și-au pierdut valoarea lor autonomă, încorporându-se definitiv în vechiul organism. Și cercetătorul literaturilor are îndatorirea să urmărească transfigurarea aceasta de valori.

Operația aceasta nu consumă însă în întregime posibilitățile de cercetare literară. Practica literară comparată accentuează în mod deosebit de puternic elementele intelectuale ale unei opere. Ele s'au dovedit a fi cele mai consistente, acelea care pun un frâu strâns elanului către ipotetic și aproximativ. Dar, sub raportul acesta, pot fi încă amintite observațiile al căror ecou în literatura română se făcea, din 1867, Titu Maiorescu, în studiul său închinat poeziei române: adevărata valoare a unei opere de artă nu trebuie căutată în elementele logice sau afective de fond, ci în expresia pe care artistul ajunge s'o dea acestora. « Poetul nu este și nu poate fi totdeauna nou în ideia realizată: dar nou și original trebuie să fie în vestmântul sensibil, cu care o învălește și care îl reproduce în imaginațiunea noastră. Subiectul poeziilor, impresiunile lirice, pasiunile omenești, frumusețile naturii sunt aceleași de când lumea; nouă însă și în perpetuu variată este încorporarea lor în arte: aci cuvântul poetului stabilește un raport până atunci necunoscut între lumea intelectuală și cea materială și descoperă astfel o nouă armonie a naturei » ¹⁾. Sântem departe de a împărtăși ignorarea comodă a relațiilor istorice în care sunt țesute elementele unei opere literare: această operă nu este numai rodul puterii creatoare a unui individ la a cărui căldură sufletească sânt topite și turnate într'o formă nouă vechile elemente, ci și albia pe care, la un moment

¹⁾ Titu Maiorescu, *Poesia română. Cercetare critică*, Iași, ed. Societății « Junimea », 1867, pp. 36—37.

dat, istoria a creat-o în desfășurarea valurilor sale. Nu putem împărtăși însă nici beatitudinea arcadiană a celor care, limitându-se numai la stabilirea relațiilor între istorie și literatură, se cred autorizați să pună ultimul punct cercetărilor lor. Opera de artă se impune atenției noastre în aceeași măsură prin forma sa: crescută organic pe un anumit conținut, forma este elementul de căpetenie chemat să individualizeze acea operă. În felul acesta, studiul ei este destinat să ne dea înțelegerea mijloacelor prin care, pornind dela date generale, un scriitor izbutește în cele din urmă să cucerească autonomia creației sale. Și literatura comparată, care a fost și care continuă încă să fie studiul *dependențelor de fond*, trebuie să-și lărgescă sfera preocupărilor sale și să devină în același timp studiul *diferențelor de expresie*.

Privită din punctul acesta de vedere, activitatea științifică a lui Bogdan-Duică a purtat cele mai adeseori în valurile sale concepția la zi. Studiile sale de literatură comparată, cărora s'a dedicat cu predilecție în partea din urmă a vieții sale, sânt în primul rând stabiliri de raporturi intelectuale între scriitori, sânt caracterizări de personalități pe bază intelectuală. Orientarea sa largă în literatura universală și pasiunea rară pe care o punea în determinarea detaliilor, adeseori caracteristice, fac din aceste lucrări piese de rezistență în genul lor. Niciodată însă, nici chiar atunci când a vorbit de *Luceafărul* lui Eminescu, Bogdan-Duică n'a riscat, nici teoretic nici ca activitate, o anticipare de concepție și de metodă, pe care viitorul ar fi urmat s'o verifice ¹⁾.

Ajungem în felul acesta la punctul final în evoluția teoriei literare a lui Bogdan-Duică. Pornită sub egida « Junimei », această evoluție se caracterizează astfel prin încorporarea criticii literare în istoria

¹⁾ Sub formă de desiderat, necesitatea de a adânci mijloacele artistice-tehnice este formulată în *Prefața la Istoria literaturii române moderne*; iar ca specimen de analiză în domeniul acesta pot servi unele rânduri închinată poeziei lui D. Anghel, în *Societatea de mâine*, I (1924), p. 680, în care autorul se menține la aceeași drastică disociere a formei de fond, pe care, în literatura română, o expusese și-o practicase Titu Maiorescu: « Forma este suprafață; poezia este sentimentul, este vieța coaptă în simțire și numai învălătită în formă; dela formă drumul spre simțirea vieții și vieța simțirii trebuie să ducă neted, ușor, adimenitor ».

literară ¹⁾ și prin sporirea cadrului istoriei literare naționale până la literatura comparată. Desfășurarea acestui proces reliefează ca date permanent caracteristice structura spirituală enciclopedică a scriitorului român, lupta lui pentru idee, lupta pentru instruire prin idee.

Alcătuirea aceasta a sufletului său face din Bogdan-Duică un luminător, un « Aufklärer », tăiat din stofa din care au fost tăiați luminătorii neamului românesc de acum o sută și ceva de ani. Și celui ce are vie în minte pasiunea cu care învățatul profesor își apăra ideile, nu se poate să nu-i apară în față figura unui alt învățat al neamului, care, la începutul secolului trecut, își purta crucea de suferință în Ardealul luminării lui Iosif al doilea, — figura lui George Șincai.

D. POPOVICI

¹⁾ Fapt asupra căruia atrage atenția Sextil Pușcariu în articolul *Premiul de critică și istoriografie literară*, *Societatea de mâine*, II, nr. 25, p. 425: « la Bogdan-Duică vezi o preocupare stăruitoare de a îmbina principiul estetic-critic cu cel istoric, de a așeza istoriografia literară pe temelii științifice ». Ceea ce, constată d-sa mai departe, face ca lucrările lui Bogdan-Duică să se apropie « de cele mai serioase preocupări de metodologie în studiul istoriografiei literare ». Se confirma în felul acesta temeinicia spuselor lui Bogdan-Duică, pentru care (*Autocritică*. . . *Societatea de mâine*,* I, p. 244) unele dintre cele din urmă studii ale sale erau « mărturisiri de credință metodologică ».